

Analysis of Migration Flows from the Border Provinces of Iran

---

Ghorban Hosseini, PhD Candidate in Demography, Tehran University, Researcher at the Institute of Comprehensive and Specialized Population Studies and Management, Tehran, Iran¹ – Rasool Sadeghi, Associate Professor in Demography, Tehran University, Tehran, Iran

---

Received: 02, August, 2020   Accepted: 02, November, 2020

Abstract

About half of the country's displaced migrants live in border provinces. Therefore, the population living in these provinces can play an important role in maintaining sustainable security and demographic balance of the region and the country. The purpose of this study is to study the migration flows from the border provinces of the country during the last three decades. The research method is secondary analysis of immigration data for 16 border provinces of the country during 1985-2015. The results show that the number of emigrants in the border provinces in 1985-1995 was about 150,901 people annually, which increased to about 241,996 in 1995-2005, decreased to 174,042 in 2005-2010, and increased again in 2010-2015 and reached to 186,643 people. The ratio of emigrants to population shows that the provinces of Ardabil, Ilam, Kurdistan and Kermanshah have always been among the provinces that have had the highest flow of emigrants in the last three decades. The highest number of emigrants during the last three decades was related to the provinces of Khuzestan, Khorasan Razavi, Kermanshah and East Azerbaijan, respectively and the lowest for Ilam, Bushehr, South Khorasan and North Khorasan. Analysis of migration flows from border provinces showed that men migrated more than women and young people aged 15-29 more than other age groups. The main destination of immigrants leaving the border provinces of the country has always been Tehran province and their neighboring provinces. In the last decade, Alborz province, after Tehran province, has been one of the main destinations for immigrants leaving the western and northern border provinces of the country; among the provinces of the southern and eastern border strip, immigrants have entered Alborz province only from Khuzestan province. Employment, education, and the completion or termination of military service for young people aged 15 to 29 have been the most important grounds for migration from border provinces, and employment for middle-aged people.

Keywords: Immigration, Migration sending, Welfare, Development, Unemployment, Border provinces.

---

¹ (Corresponding Author).

Email: ghorban.hosseni@gmail.com

فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی، دوره نهم، شماره ۳ (۳۴)، پاییز ۱۳۹۹

DOR: 20.1001.1.25384090.1399.9.3.6.8

صص ۱۹۹-۱۶۵

تحلیل جریان‌های مهاجرتی از استان‌های مرزی ایران

قربان حسینی^۱ - دانشجوی دکترای جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران، پژوهشگر مؤسسه مطالعات و مدیریت

جامع و تخصصی جمعیت کشور، تهران، ایران

رسول صادقی - دانشیار جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۲

چکیده

حدود نیمی از مهاجران جابجا شده در کشور در استان‌های مرزی ساکن هستند. بنابراین، جمعیت ساکن این استان‌ها می‌تواند نقش مهمی در حفظ امنیت پایدار و تعادل جمعیتی منطقه و کشور داشته باشند. هدف این پژوهش، مطالعه جریان‌های مهاجرتی از استان‌های مرزی کشور طی سه دهه اخیر است. روش تحقیق، تحلیل ثانویه داده‌های مهاجرتی برای ۱۶ استان مرزی کشور طی دوره زمانی ۹۵-۱۳۶۵ می‌باشد. نتایج نشان می‌دهد، تعداد مهاجران خارج شده در استان‌های مرزی در دوره ۷۵-۱۳۶۵ سالانه حدود ۱۵۰۹۰۱ نفر که در دوره ۸۵-۱۳۷۵ به حدود ۲۴۱۹۹۶ نفر افزایش، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ به ۱۷۴۰۴۲ نفر کاهش و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ مجدداً افزایش و به ۱۸۶۶۴۳ نفر رسیده است. شاخص نسبت مهاجران خارج شده به جمعیت نشان می‌دهد استان‌های اردبیل، ایلام، کردستان و کرمانشاه همواره از استان‌های بوده‌اند که طی سه دهه اخیر بیشترین جریان مهاجر فرستی را داشته‌اند. بیشترین تعداد مهاجران خارج شده طی سه دهه اخیر، به ترتیب مربوط به استان‌های خوزستان، خراسان رضوی، کرمانشاه و آذربایجان شرقی، و کمترین آن برای ایلام، بوشهر خراسان جنوبی و خراسان شمالی بوده است. تحلیل جریان‌های مهاجرتی از استان‌های مرزی نشان داد که مردان بیشتر از زنان و جوانان ۲۹-۱۵ ساله بیشتر از سایر گروه‌های سنی اقدام به مهاجرت کرده‌اند. مقصد اصلی مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی کشور همواره، استان تهران و استان‌های هم‌جوارشان بوده است. در دهه اخیر استان البرز بعد از استان تهران یکی از مقصدهای اصلی مهاجرین خارج شده از استان‌های مرزی غربی و شمالی کشور بوده است؛ در بین استان‌های نوار مرزی جنوبی و شرقی تنها از استان خوزستان مهاجرینی وارد استان البرز شده‌اند. اشتغال، تحصیل و انجام یا پایان خدمت وظیفه برای جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله، و برای میان‌سالان عامل اشتغال مهم‌ترین بسترهای زمینه‌ساز مهاجرت از استان‌های مرزی بوده است.

واژگان کلیدی: مهاجرت، مهاجرت فرستی، رفاه، توسعه، بیکاری، استان‌های مرزی.

مقدمه

مهاجرت یکی از چهار عامل اصلی تغییر و تحول جمعیت بوده و به دلیل ماهیت خود می‌تواند علاوه بر تغییرات درازمدت و طولانی، آثار سریع و کوتاه‌مدتی را نیز در تعداد و ساختار جمعیت ایجاد کند و تعادل و یا عدم تعادل‌هایی را در جمعیت‌های تحت تأثیر خود به وجود آورد (زنجان، ۱۳۹۴: ۱). بنابراین مهاجرت مهم‌ترین عامل خارجی تغییر تعداد و ساختار جمعیت است. حرکات و جابه‌جایی جمعیت در داخل یک کشور می‌تواند حداقل در برخی از دوره‌های زمانی موجب عمران و آبادی و یا رکود و عقب‌ماندگی شود (زنجان، ۱۳۷۱: ۱۷۷). مهاجرت یا نوعی انتخاب است که دارای علل و انگیزه‌هایی است و یا یک اضطراب است که بر اثر عواملی که خارج از اراده و خواست فرد است، بر وی تحمیل می‌شود (زنجان، ۱۳۹۴: ۵). افراد دلایل بسیاری برای ترک زادگاه خود و مهاجرت به جاهای دیگر دارند، و مطالعات دلایل اجتماعی و اقتصادی را مهم‌ترین عامل مهاجرت افراد می‌دانند (Hamid, 2010: 1-2). مهاجرت در داخل کشور از جمله مسائل اجتماعی است که هم در دنیای آکادمیک و هم در سیاست‌گذاری مورد توجه است.

مهاجرت به‌عنوان یک واقعه تأثیرگذار بر رشد و تغییر جمعیت مورد توجه قرار می‌گیرد و همچنین انعکاسی از تغییراتی است که در تاروپود جامعه رخ می‌دهد. مهاجرت هم از میزان رشد جمعیت متأثر می‌گردد و هم بر روی آن اثر می‌گذارد (لوکاس و میر، ۱۳۹۴: ۱۴۷). مهاجرت به‌عنوان یکی از عوامل اصلی پویایی جمعیت، سبب تغییر در ساختار سنی و جنسی و متوسط رشد سالانه جمعیت و تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در مبدأ و مقصد می‌شود. در گذشته رشد جمعیت و در نتیجه جابه‌جایی انسان‌ها در مقیاس بسیار کوچک‌تری صورت می‌گرفت، تأثیر این جابه‌جایی‌ها بر ساختار اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مناطق مهاجر فرست و مهاجرپذیر چندان چشمگیر نبود و حتی امری کاملاً طبیعی و گاه مفید تلقی می‌شد. امروزه مهاجرت به یکی از مهم‌ترین مسائل جمعیتی و در برخی از کشورها به معضلی اجتماعی تبدیل شده است (قاسمی‌اردهایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷۷). بر این اساس، مطالعه مهاجرت‌های داخلی در جمعیت‌شناسی در وهله نخست به‌منظور شناخت

تعداد مهاجران و سپس به دست آوردن آگاهی‌های لازم درباره ویژگی‌های جمعیتی، فرهنگی و اقتصادی آنان صورت می‌گیرد و هدف از آن تعیین اثر مهاجرت در تغییر و تحول جمعیت است. شناخت مبدأ و مقصد مهاجران و طول مدت مهاجرت نیز از اهمیت و ضرورت خاصی برخوردار است (زنجانی، ۱۳۷۱: ۱۸۶). علل و زمینه‌های مهاجرت شامل، عوامل اقتصادی (درآمد، اشتغال)، عوامل جمعیتی (سن، جنس، وضع تأهل)، عوامل مربوط به شیوه زندگی، سطح تحصیلی و فرصت‌ها، خدمات ترابری و ارتباطات، خدمات اجتماعی و وسایل تفریحی است (فیندلی، ۱۳۷۳: ۲۳). مهاجرت معمولاً با مفهوم مرز درهم تنیده است. مناطق مرزی به دلیل تماس با محیط‌های گوناگون داخلی و خارجی از ویژگی‌های خاصی برخوردارند. هراندازه مناطق مرزی کشور از نظر وضعیت آمایشی وضعیت بهتری داشته باشند، روابط بین ساکنین این مناطق با مناطق مرکزی توسعه پیدا کرده و مردم نسبت به کشور احساس همبستگی و اتحاد می‌کنند، چالش‌ها و آسیب‌های ناشی از آن‌سوی مرز بر کشور کاسته شده، همچنین درگیری‌ها و چالش‌های بین دو کشور کم کرده و روابط دو کشور در طول مرز به‌سوی تعامل و همکاری سوق پیدا می‌کند (افشردی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۷-۲۶). نواحی مرزی از نظر کمیت و کیفیت خصوصیتی دارند که آن‌ها را در مقام مقایسه با سایر نواحی کشور با مسائل ویژه‌ای همراه ساخته است. تراکم ناچیز جمعیتی، غلبه روندهای جابه‌جایی و مهاجرت‌های ناخواسته، محدودیت‌های مختلف از لحاظ دسترسی به کانون‌های شهری و برخورداری از نظم نسبی سلسله‌مراتب سکونت‌گاهی، رشد منفی جمعیت در مراکز و نقاط روستایی از جمله این مسائل است (گل‌وردی، ۱۳۹۰: ۱۹). تراکم کم جمعیت و پراکندگی آن، وجود جمعیت‌های متحرک در برخی از مناطق مرزی به همراه کمبود زیرساخت‌های توسعه و ضعف بنیان‌های اقتصادی، محرومیت و توسعه‌نیافتگی شدید و وضعیت نامتعادل و نابرابر اقتصادی و اجتماعی این مناطق با مناطق مرکزی را به دنبال داشته است (عزتی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹۴). بنابراین مناطق مرزی به‌واسطه دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی و توسعه‌نیافتگی و ... تفاوت‌های فاحشی از نظر برخورداری از رفاه و توسعه در مقایسه با مراکز عمده جمعیتی

دارند، این تفاوت‌ها منجر به گسست دو ناحیه و ایجاد یک رابطه استثماری به نفع مرکز می‌شود (عندلیب و مطوف، ۱۳۸۸: ۷۳). امروزه افزایش بی‌رویه جمعیت با توجه به مسئله امنیت و نگهداشت جمعیت (تثبیت جمعیت) در مناطق مرزی، افق بسیار پیچیده‌ای برای آینده مناطق حاشیه‌ای پدید آورده است (قادری حاجت و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲). بر اساس نتایج سرشماری ۱۳۹۵، حدود نیمی از جمعیت کشور در مناطق و استان‌های مرزی ساکن هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶). ارتقاء سطح توسعه و اهمیت دادن به مناطق مرزی نقش مهمی در حفظ ترکیب و تعادل جمعیتی این مناطق دارد. جلوگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه از مناطق مرزی کشور به سوی شهرهای مرکزی، حفظ ترکیب جمعیتی از طریق کنترل مرزها، بهبود تراکم جمعیتی در مناطق کم تراکم جمعیتی از طریق ایجاد زیرساخت‌های توسعه‌ای و غیره می‌توانند در حفظ تعادل جمعیتی مرزها نقشی تعیین‌کننده داشته باشند (مشفق و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۳). استان‌های مرزی نیمی از جمعیت کشور و نیمی از مهاجران جابجا شده در کشور را به خود اختصاص داده‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶). آگاهی از ویژگی‌های جمعیتی شامل رشد، ترکیب، ساختار، توزیع و تراکم جمعیت و نیز وضع فعالیت و اشتغال این مناطق، از نظر اهمیتی که جهت حفظ امنیت پایدار کشور دارند باید مورد توجه ویژه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کشور قرار گیرد. بخش قابل ملاحظه‌ای از جریان‌های اقتصادی حیاتی و مبادلات تجاری از طریق مرزهای کشور صورت می‌گیرد. این فعالیت‌های اقتصادی در گرو حفظ امنیت پایدار در مناطق مرزی است. حفظ ترکیب، ساختار و توزیع مناسب جمعیت در این مناطق یکی از عوامل اساسی در حفظ ثبات و امنیت پایدار این گونه مناطق است. گروه‌های جمعیتی مناطق مرزی از یک سو به دلیل تماس مستقیم با مرزهای خارجی و از سوی دیگر به دلیل احتمال بروز مناقشات مرزی با کشورهای همسایه بیشتر در معرض خطر نسبت به مناطق غیر مرزی هستند. از این رو، هدف این مقاله، مطالعه وضعیت مهاجران خارج شده از استان‌ها مرزی کشور با استفاده از تحلیل ثانویه داده‌های سرشماری سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ می‌باشد. در این مقاله تلاش می‌شود به این سؤالات پاسخ داده شود؛ (۱) تعداد و درصد مهاجران

خارج شده از استان‌های مرزی چگونه است؟ ۲) نسبت مهاجران خارج شده از استان‌ها به کل جمعیت به چه صورتی است؟ ۳) وضعیت مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی بر حسب سن، جنس، علت مهاجرت به چه صورتی است؟ ۴) مقصد اصلی مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی طی دوره‌های مذکور کدام استان‌ها است؟

پیشینه پژوهش

شایان (۱۳۸۳) مطالعه‌ای با عنوان تنگناهای توسعه در استان‌های مرزی کشور انجام داد. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که تفاوت‌های بنیادین میان استان‌های مرزی به‌ویژه استان‌های مرزی سیستان و بلوچستان، کردستان، ایلام، کرمانشاه، آذربایجان غربی و هرمزگان و دیگر استان‌های کشور در مهاجر فرستی آن‌ها وجود دارد. حسینی (۱۳۹۶)، مطالعه‌ای با عنوان مطالعه تطبیقی مؤلفه‌های جمعیت‌شناسی استان‌های مرزی شرقی و غربی کشور طی دو دهه اخیر انجام داد. یکی از نتایج مهم این مطالعه این بود که عمده‌ترین مقصد مهاجرتی استان‌های غربی به استان تهران و سپس استان‌های هم‌جوار است اما این مقصد در استان‌های شرقی برعکس می‌باشد. حسینی و خانی (۱۳۹۸) مطالعه‌ای با عنوان روند و الگوهای مهاجرت در استان‌های مرزی کشور انجام دادند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که جریان مهاجرت در استان‌های مرزی روند کاهشی داشته و الگوی غالب، افزایش مهاجرت‌های برون‌استانی است. همچنین، روندهای مهاجرت حاکی است که استان‌های خوزستان، کرمانشاه و سیستان و بلوچستان از قطب‌های اصلی مهاجر فرستی، و بوشهر، گیلان، مازندران و هرمزگان از قطب‌های اصلی مهاجرپذیری می‌باشند. سرانجام، طی دو دهه اخیر استان‌های اردبیل، ایلام، خوزستان، سیستان و بلوچستان، کردستان و کرمانشاه همواره مهاجر فرست، و بوشهر و مازندران همواره مهاجرپذیر بوده‌اند. به‌طور کلی، با توجه به حجم انبوه جمعیت در سن کار، سطح پایین توسعه، میزان‌های بالای بیکاری و کمبود فرصت‌های شغلی، مهاجرت به‌ویژه از نوع برون‌استانی افزایش یافته است. رستمعلی‌زاده و حسینی (۱۳۹۹) در مطالعه بررسی وضعیت مهاجرت در مناطق روستایی شهرستان‌های مرزی ایران در دوره ۹۰-۱۳۸۵ به این یافته‌ها رسیدند که حدود ۹ درصد از

جمعیت کشور در روستاهای مناطق مرزی کشور ساکن هستند. حدود ۴۴ درصد از مناطق روستایی شهرستان‌های مرزی مهاجر فرست (خالص مهاجرتی منفی)، در مقابل، ۵۶ درصد از این مناطق مهاجرپذیر (خالص مهاجرتی مثبت) داشته‌اند. در مناطق روستایی شهرستان‌های مرزی بالاترین میانگین نرخ بیکاری برای استان‌های سیستان و بلوچستان، خوزستان، کرمانشاه و ایلام، و پایین‌ترین میانگین برای استان‌های آذربایجان شرقی، خراسان جنوبی و خراسان شمالی می‌باشد. از دلایل مهاجر فرستی بالا در مناطق روستایی استان‌های مرزی می‌توان به بیکاری بالا در مناطق روستایی، آب‌وهوای نامناسب، دسترسی محدود به امکانات اولیه زندگی همچون امکانات آموزشی و بهداشتی، نداشتن مزیت اقتصادی مرز برای مردم و ... اشاره داشت. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد روستاهای مرزی کشور به‌خصوص در مرزهای زمینی / خاکی دچار از دست دادن جمعیت هستند این شرایط به‌ویژه در مناطق روستایی جنوب شرقی و همچنین غرب و شمال غرب کشور بیشتر نمود دارد. یکی از دلایل ایجاد چنین وضعیتی مربوط به نابرابری‌های منطقه‌ای و عدم توسعه‌یافتگی در این مناطق است، زیرا استان‌های مرزی کشور در ردیف استان‌های با سطح کمتر توسعه‌یافته و توسعه‌یافتگی متوسط قرار دارند. میتریکا و همکاران (۲۰۱۷) در مطالعه نابرابری‌های اجتماعی - اقتصادی در توسعه مناطق مرزی رومانی، به‌منظور مطالعه مناطق مرزی رومانی از هفت گروه شاخص استفاده کردند که شامل: مسکن، زیرساخت‌های خدمات عمومی و مناطق سبز، بهداشت و سلامتی، بازار کار، شاخص‌های جمعیت شناختی، آموزش و اقتصاد محلی بوده است. سپس سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی در سه سطح بالا، متوسط و پایین سنجیده شده است. نتایج آن‌ها نشان می‌دهد که مناطق مرزی رومانی دارای نابرابری‌های پیچیده اجتماعی و اقتصادی هستند که ریشه در پیشینه تاریخی این کشور دارد. افراخته (۲۰۰۶)، مطالعه‌ای با عنوان مشکلات توسعه منطقه‌ای و شهرهای مرزی، مطالعه موردی زاهدان انجام داد. نتایج این مطالعه، مهم‌ترین عوامل مؤثر در عقب‌ماندگی شهرهای مرزی استان سیستان و بلوچستان را جدایی مراکز جمعیتی از

کرانه‌های اجتماعی و اقتصادی آن‌ها، ویژگی‌های مشترک فرهنگی، قومی و مذهبی مردم در دو طرف مرز، سطوح مختلف توسعه مناطق مرزی و مهاجرت منطقه می‌داند. جن تایلز^۱ (۲۰۰۵) در مطالعه مدل مهاجرت از ساردنیا، یک جزیره و یک منطقه مرزی اشاره می‌کند که بیکاری زیاد، به‌ویژه در میان جوانان منجر به مهاجرت مداوم نیروی کار می‌شود. البته دلیل اصلی این است که این منطقه مهاجران کمی را جذب می‌کند، حتی اگر آن‌ها مشاغل موردقبول بومیان را اشغال کنند. در این منطقه همچنین مشاغل کمی در بخش کشاورزی وجود دارد، بخشی که، در مقابل تعداد زیادی کارگر خارجی را در جنوب ایتالیا جذب می‌کند.

مبانی نظری

از دیدگاه چارنی (۱۹۹۳)، مهاجرت پاسخی به سطح متفاوت رفاه در مناطق مختلف است (Charney, 1993:323 به نقل از طاهرخانی، ۱۳۷۹: ۸). هرزوگ (۱۹۹۳)، معتقد است عوامل متعددی در ایجاد انگیزه برای مهاجرت مؤثر است اما دو عامل کلیدی درآمد و اشتغال بیش از دیگر عوامل بر روند مهاجرت‌های روستایی تأثیرگذارند. در تحقیقات ایشان، مهاجرت به‌عنوان جستجوی فضایی کار مطرح است. در این مدل فرض می‌شود که افراد به علت کاهش درآمدهای خود و به‌واسطه هزینه‌های فرصت اقدام به مهاجرت می‌نمایند. این شرایط به‌خصوص برای افراد بیکار بیشتر معنا می‌یابد. در این مدل افراد بیکار از طریق جستجوی کار سعی در به دست آوردن شغل مناسب دارند. هرزوگ معتقد است که سابع^۲ در سال ۱۹۶۴ اولین کسی است که ثابت می‌کند بیکاری افراد، احتمال مهاجرت را در مقایسه با افراد دارای کار بیشتر می‌کند (Herzog, 1993:328 به نقل از طاهرخانی، ۱۳۷۹: ۹-۸). استیگلitz^۳ در این خصوص معتقد است اگر مهاجرت را یک سازوکار تعادل‌بخش بدانیم در آن صورت می‌توان انتظار داشت که وقتی تعداد بیکاران افزایش می‌یابد، مهاجرت نیز همگام با آن از روندی افزایشی برخوردار شود. بدین ترتیب با

1Gentileschi

1. Saban

2. Stiglitz

چنین نگرشی، مهاجرت‌های روستایی عمدتاً به دلیل عدم وجود فرصت‌های شغلی در روستا و دسترسی به شغل و نیز دستیابی به درآمدهای انتظاری در شهر و منابع ناشی از آن صورت می‌گیرد. بنابراین مهاجرت تابعی از عوامل اقتصادی است (shefer, 1993:135 به نقل از طاهرخانی، ۱۳۷۹: ۹). بورس (۱۹۹۷) با تأکید بر الگوی مهاجرت روستا به شهر معتقد است که مهاجرت همواره در دو نسل به وقوع می‌پیوندد. اول جوانان که عمدتاً از مناطق روستایی به شهرها مهاجرت می‌کنند و دوم سالخوردگان و افراد بازنشسته که مهاجرت معکوس را تجربه می‌نمایند. به اعتقاد او مهاجرت جوانان عمدتاً تابع عوامل اقتصادی و در ارتباط با جستجوی کار است (Bures, 1997:110 به نقل از طاهرخانی، ۱۳۷۹: ۱۱). اورت لی، در نظریه خود معتقد است که در هر مبدأ و مقصد مهاجرت، عوامل مثبت و منفی وجود دارد که مهاجرین را به خود جذب نموده یا او را دفع می‌نماید. اختلاف زیادتر بین این عوامل، احتمال مهاجرت را زیادتر می‌کند. لی نتیجه می‌گیرد که مهاجرین با در نظر گرفتن عوامل مثبت در مقصد (برای مثال، تحرک بیشتر به واسطه سن، تحصیلات یا تجربه) و با در نظر گرفتن عوامل منفی در مبدأ، منطقه‌ای را انتخاب می‌کنند (فیندلی، ۱۳۷۳: ۳۲-۳۱). راونشتاین معتقد است مهاجرین اشخاصی هستند که به‌طور عقلانی برای دستیابی به زندگی اقتصادی بهتر برانگیخته می‌شوند. به نظر او مهاجر، از منطقه‌ای که در آن فرصت‌های کمتری وجود دارد به مناطقی می‌رود که فرصت‌های زیادی در دسترس باشد. انتخاب مکان به‌وسیله فاصله انجام می‌پذیرد. زیرا مهاجر تمایل دارد به مکان‌های کوچ کند که نزدیک‌ترند (اوبرای، ۱۳۷۰: ۷۰). از نظر وی مهاجرت از روستا به شهرهای نزدیک‌تر و کوچک‌تر و سپس به شهرهای بزرگ‌تر و قطب‌های صنعتی و خدماتی انجام می‌گیرد که از آن با عنوان مرحله‌ای بودن مهاجرت یاد می‌کند. زیپف (۱۹۴۶) معتقد است مهاجرت از شهری به شهر دیگر رابطه مستقیمی با تعداد جمعیت آن دو شهر و رابطه معکوسی بافاصله آن‌ها دارد. حجم و شدت مهاجرت را تابع حجم و تعداد جمعیت و مسافت می‌داند، به نظر هرچه حجم جمعیت مقصد نسبت به مبدأ بیشتر باشد مهاجرپذیری مقصد بیشتر می‌شود (زنجانی، ۱۳۹۴: ۱۳۳-۱۳۱). نظریه دوران

زندگی مبتنی بر این فرض است که مهاجرت در مراحل خاصی در زندگی افراد اتفاق می‌افتد. برای مثال، جوانانی که تازه وارد نیروی کار شده و یا ازدواج کرده‌اند برای مهاجرت مستعدتر می‌باشند. گایل موتو در زمینه روابط بین سن و تمایل به مهاجرت نشان داد که احتمال شروع مهاجرت‌های طولانی مدت از سن ۱۵ سالگی به آرامی شروع شده و در بین سنین ۳۵-۳۹ سالگی حدود ۳۰ درصد مهاجرت‌ها را شامل می‌شود که ممکن است این نسبت حتی بالاتر هم برود (Guilmoto, 1998:94). گرین وود و هانت نشان داده‌اند که میزان‌های اشتغال نسبت به سطح دستمزد یا درآمد، در تعیین جریان‌های مهاجرت بیش‌تر مهم هستند (Greenwood & Hunt, 1984). دیدگاه وابستگی که نقطه مقابل دیدگاه نوسازی است به بررسی توسعه نیافتگی پرداخته و بر نقش عوامل خارجی تأکید می‌کند. بر اساس این نظریه علت‌های مهاجرت را نمی‌توان از آثار آن جدا کرد. چون از یک طرف مهاجرت معلول توسعه نابرابر و از طرف دیگر خود عامل گسترش و تعمیق توسعه نابرابر است (لهسای زاده، ۱۳۶۸). بنابراین مهاجرت و توسعه نابرابر با یکدیگر ارتباط متقابل و یکدیگر را تقویت می‌کنند. نظریه پردازان مکتب وابستگی در بحث مهاجرت، عدم توسعه را در نظر داشته و تحلیل‌های خود را در ارتباط با آن ارائه کرده‌اند. در این دیدگاه مهاجرت روستا به شهر، قانونمند و درعین حال پیچیده تصور شده است که دربردارنده این خصوصیات می‌باشد: (۱) فراگیر نبودن مهاجر؛ (۲) اجباری بودن مهاجرت؛ (۳) وجود الگوی معین؛ (۴) اقتصادی بودن مهاجرت؛ (۵) محدودیت مهاجران به نیروی کار افزایش و تنوع مشاغل شهری موجب می‌شود تا شهرها در نظر روستاییان بیکار مدینه فاضله به نظر بیاید و همراه با جاذبه‌های خود در مقابل دافعه‌های روستا مهاجرت را ایجاد می‌کند (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۹۰: ۱۵۹). نظریه مکان مرکزی نیز مهاجرت را نتیجه تکامل فزاینده و پیوسته شبکه‌های درهم تنیده اقتصادی، تجاری و خدماتی مناطق مرکزی می‌داند، این مناطق از طریق جذب پیوسته منابع مادی و انسانی زمینه ایجاد فرصت‌های شغلی، درآمدزایی بیشتر را هم برای جمعیت بومی و هم برای جمعیت سایر نقاط فراهم می‌کنند، و از این طریق زمینه جذب جمعیت از سایر مناطق را فراهم می‌آورند. نظریه مرکز

- پیرامون فریمن نیز مهاجرت ناشی از انتقال عوامل اصلی تولید از مناطق پیرامونی به سوی مرکز می‌داند. که نتیجه آن فرار سرمایه‌های مادی و انسانی از پیرامون به مرکز است (پاپلی‌یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۹۶: ۲۰۴). هانسن (۱۹۷۸) ویژگی‌های مناطق مرزی را بر اساس نظریه مکان مرکزی و نظریه قطب رشد و دیگر نظریه‌های مرتبط با برنامه‌ریزی منطقه‌ای، تجزیه و تحلیل کرد. وی در مطالعات خود با اشاره به ویژگی‌های مثبت و منفی مناطق مرزی آن‌ها را دسته‌بندی کرد. ویژگی‌های مثبت و منفی مناطق مرزی از دیدگاه وی عبارت است از: الف) ویژگی‌های مثبت: ۱) توسعه فعالیت‌های تجاری و فرهنگی در مناطق مرزی، به علت شعاع نفوذی که در کشورهای مجاور پیدا می‌کند، بیشتر از مناطق مرکزی است و این پدیده می‌تواند در فرایند توسعه مناطق مرزی و کل کشور به کار گرفته شود؛ ۲) سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی نسبت به مناطق داخلی به علت فرار از مالیات یا معافیت مالیاتی سود بیشتری دارد. ب) ویژگی‌های منفی؛ ۱) عدم تعادل میان مناطق مرزی و مناطق مرکزی که بر فرایند توسعه در این مناطق تأثیر می‌گذارد؛ ۲) ناهمخوانی میان اهداف سیاسی و اقتصادی و ظهور مشکلات مربوط به آن در مناطق مرزی. هانسن، اصول کلی و ویژگی‌های مناطق مرزی را به شرح زیر بیان می‌کند: ۱) وجود موانع مرتبط با تجارت بین‌المللی (که در مناطق مرزی اعمال می‌گردد)؛ ۲) قطع ارتباط با کشورهای مجاور به علت تفاوت‌های گوناگون در زمینه‌های اقتصادی و فرهنگی؛ ۳) خطر تهدید و تهاجم نظامی؛ ۴) گسست در ساختار فضایی این مناطق بر اثر ایجاد مرزهای فیزیکی. وی استدلال می‌کند؛ مادامی که این شرایط برقرار و این خصوصیات برای مناطق مرزی باقی است، مناطق مرزی به صورت مناطق محروم، توسعه‌نیافته و پیرامونی باقی خواهد ماند (Hansen, 1978:254 به نقل از مختاری هشی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۴۳). فرخی (۱۳۸۴) در مورد فرآیندهای اثرگذاری جمعیت‌های مرزنشین بر امنیت ملی موارد زیر را برمی‌شمارد:

۱) از نظر سیاسی شامل: الف) عدم توانایی دولت در عبور موفقیت‌آمیز از بحران‌های مختلف از جمله بحران‌های مشارکت، حاکمیت، استقلال سیاسی، ثبات سیاسی، یکپارچگی

و هویت (فقدان اقتدار دولت مرکزی)؛ ب) عدم توانایی دولت در توسعه آگاهی‌های سیاسی مردم، ملت‌سازی و ایجاد وفاق ملی در حدی که افراد جامعه صرف‌نظر از تفاوت‌های گویشی، عقیدتی، قومی و نژادی مصالح ملی و کلی کشور را بر مصالح فردی، گروهی، قومی و نژادی خود مقدم بدانند؛ ج) عدم وجود رهبری قوی در جامعه؛ د) ضعف اعتبار جهانی و دیپلماسی پویا در صحنه سیاست بین‌الملل؛ و ه) عدم برخورداری دولت از قدرت مؤثر و مقبول و همچنین ناتوانی آن در انجام اقدامات لازم در زمینه توزیع منطقی قدرت، تقلیل شکاف بین سیاست‌های اعلام‌شده (بحران قدرت دولت مرکزی).

۲) از نظر اقتصادی شامل: الف) توزیع نامناسب ثروت در جامعه؛ ب) پایین بودن درآمد سرانه (سطح معیشت خانوارهای مرزنشین)؛ ج) استفاده از ابزار سنتی تولید؛ د) بالا بودن نرخ بیکاری در کشور؛ ه) بحران فزاینده ناشی از رشد بالای جمعیت؛ و) ترویج فعالیت مرزنشینان در امر قاچاق کالا و مواد مخدر.

۳) از نظر اجتماعی - فرهنگی شامل: الف) فقدان عدالت اجتماعی؛ ب) بی‌توجهی به رفاه عمومی؛ ج) بی‌توجهی به ترویج مؤلفه‌های فرهنگ ملی؛ د) وجود اختلاف قومی، نژادی، دینی و مذهبی؛ و ه) عدم توجه به آزادی‌های سیاسی در جامعه به گونه‌ای که امنیت جانی، مالی، حیثیتی، آزادی بیان، آزادی عقیده و آزادی قلم در چارچوب قوانین کشور با خطر مواجه شود.

۴) از نظر نظامی شامل: الف) میزان برخورداری نیروهای مسلح از پشتوانه مردمی؛ ب) میزان مشارکت اقوام در تأمین نیروی انسانی جهت انجام خدمت دوره ضرورت در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران؛ ج) میزان تمایل مرزنشینان در مقابله با تجاوز بیگانگان؛ و د) نوع ارتباط جمعیت مرزنشین با جمعیت مشابه در آن سوی مرزها (فرخی، ۱۳۸۴: ۸۵-۸۳).

روش پژوهش

روش تحقیق این مطالعه توصیفی - تحلیلی مبتنی بر تحلیل ثانویه داده‌های مهاجرت حاصل از سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن برای سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵

است. سرشماری منبع اصلی اطلاعات و داده‌ها درباره مهاجرت‌های داخلی در ایران است. در سرشماری مهاجرت معمولاً از طریق مقایسه محل سکونت فعلی با محل سکونت در ۵ یا ۱۰ سال قبل از تاریخ سرشماری اندازه‌گیری می‌شود. محل اقامت قبلی در سطح استان و شهرستان پرسش می‌شود از این رو، بر اساس آن می‌توان مهاجرت‌های درون/ بین شهرستانی و درون/ بین استانی را برآورد کرد. این مقاله، متمرکز بر استان‌های مرزی می‌باشد که شامل ۱۶ استان است.

بحث و یافته‌ها

روند تحولات مهاجر فرستی از استان‌های مرزی کشور

جدول شماره ۱. سهم استان‌های مرزی از جریانات مهاجرتی ۹۵-۱۳۶۵

سهم استان‌های مرزی از مهاجران خارج شده	تعداد مهاجران خارج شده		سهم استان‌های مرزی از جریانات مهاجرتی	تعداد مهاجران جابجا شده		دوره سرشماری
	استان‌های مرزی	کل استان‌ها		استان‌های مرزی	کل استان‌ها	
۵۱/۳	۱،۵۰۹،۰۰۶	۲،۹۳۹،۹۲۱	۵۱/۰	۴،۴۴۲،۲۴۵	۸،۷۱۸،۷۷۰	۷۵-۱۳۶۵
۵۰/۶	۲،۴۱۹،۹۵۹	۴،۷۷۹،۲۲۵	۴۸/۸	۵،۹۲۶،۵۳۷	۱۲،۱۴۸،۱۴۸	۸۵-۱۳۷۵
۴۳/۸	۸۷۰،۲۱۰	۱،۹۸۵،۸۳۸	۴۵/۶	۲،۵۲۲،۵۲۱	۵،۵۳۴،۶۶۶	۹۰-۱۳۸۵
۴۵/۲	۹۳۳،۲۱۷	۲،۰۶۲،۹۵۴	۴۲/۹	۱،۸۴۳،۱۲۸	۴،۳۰۰،۹۸۸	۹۵-۱۳۹۰

منبع: پردازش بر اساس نتایج سرشماری سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵.

جدول شماره ۱، تعداد مهاجران جابجا شده و خارج شده در کل کشور و استان‌های مرزی را طی دوره‌های ۹۵-۱۳۶۵ نشان می‌دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود استان‌های مرزی نیمی از مهاجران جابجا شده و خارج شده در کشور را به خود اختصاص داده‌اند. از این رو، سهم استان‌های مرزی از تعداد مهاجرت‌ها و جابجایی‌ها در کشور در دوره ۷۵-۱۳۶۵ حدود ۵۱ درصد بوده است که در دوره ۹۵-۱۳۹۰ به ۴۳ درصد رسیده است. همچنین، سهم استان‌های مرزی در تعداد مهاجران خارج شده بین استانی طی سه دهه اخیر از ۵۱ به ۴۵ درصد کاهش یافته است.

Archive of SID

www.SID.ir

جدول شماره ۲. تعداد و نسبت مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی به کل جمعیت استان‌ها (به صورت سالانه)، ۹۵-۱۳۶۵

۱۳۹۰-۱۳۹۵		۱۳۸۵-۱۳۹۰		۱۳۷۵-۱۳۸۵		۱۳۶۵-۱۳۷۵						
نسبت مهاجران خارج شده به جمعیت (سالانه)	مهاجران خارج شده	جمعیت در میان دوره	نسبت مهاجران خارج شده به جمعیت (سالانه)	مهاجران خارج شده	جمعیت در میان دوره	نسبت مهاجران خارج شده به جمعیت (سالانه)	مهاجران خارج شده	جمعیت در میان دوره	نسبت مهاجران خارج شده به جمعیت (سالانه)	مهاجران خارج شده	نام استان	
۳/۵	۶۷۹۶۸	۳۹۰۹۶۵۲	۴/۰	۷۲۵۰۹	۳۶۶۴۰۳۸	۸/۷	۳۰۲۱۵۶	۳۴۶۶۴۹۸	۵/۸	۲۱۵۰۴۳	۳۷۱۹۸۱۲	آذربایجان شرقی
۳/۰	۴۸۳۰۹	۳۲۶۵۲۱۹	۳/۵	۵۲۲۶۶	۲۹۷۷۰۱۸	۵/۵	۱۴۸۴۴۰	۲۶۸۴۸۹۰	۴/۳	۹۶۲۵۸	۲۲۳۳۹۹۹	آذربایجان غربی
۷/۰	۴۴۶۲۵	۱۲۷۰۴۲۰	۶/۵	۴۰۲۷۵	۱۲۳۸۳۲۲	۱۱/۲	۱۳۴۷۲۸	۱۱۹۸۰۸۳	۶/۹	۷۶۴۴۶	۱۱۰۷۱۲۴	اردبیل
۸/۰	۲۳۰۶۶	۵۸۰۱۵۸	۶/۸	۱۸۷۰۰	۵۵۱۶۹۳	۹/۴	۴۸۳۳۴	۵۱۶۸۳۷	۶/۸	۲۹۳۴۲	۴۳۴۹۸۹	ایلام
۵/۳	۳۰۸۸۵	۱۱۶۳۴۰۰	۵/۸	۲۷۶۶۱	۹۵۹۶۰۸	۹/۲	۷۶۰۱۴	۸۱۴۹۷۱	۱۲/۰	۸۱۰۲۶	۶۷۷۹۲۹	پوشهر
۸/۱	۳۱۲۶۰	۷۶۸۸۹۸	۵/۵	۱۷۷۰۲	۶۴۹۴۷۷	۱۱/۳	۶۵۴۸۹	۵۸۱۳۴۵				خراسان جنوبی
۳/۴	۱۰۷۷۸۶	۶۴۳۴۵۰۱	۴/۰	۱۱۶۱۱۷	۵۷۹۳۷۴۱	۵/۴	۲۷۷۶۹۰	۵۱۵۶۴۹۱	۳/۱	۱۷۵۷۹۲	۵۶۶۴۱۳۳	خراسان رضوی
۸/۶	۳۷۰۱۱	۸۶۳۰۹۲	۷/۳	۳۰۵۹۷	۸۳۹۶۵۰	۹/۹	۷۶۸۶۸	۷۷۶۷۱۵				خراسان شمالی
۵/۸	۱۳۵۴۹۱	۴۷۱۰۵۰۹	۵/۳	۱۱۵۶۳۲	۴۴۰۳۳۵۰	۷/۰	۲۷۸۶۶۱	۴۰۱۰۸۷۶	۶/۸	۲۱۶۹۸۷	۳۲۱۴۳۷۵	خوزستان
۴/۳	۵۹۶۲۷	۲۷۷۵۰۱۴	۴/۹	۶۱۰۱۰	۲۴۷۰۰۳۵	۶/۷	۱۳۸۱۱۹	۲۰۶۴۱۶۱	۴/۶	۶۶۹۱۶	۱۴۵۹۸۱۹	سیستان و بلوچستان
۶/۲	۴۹۶۱۸	۱۶۰۳۰۱۱	۶/۵	۴۷۴۴۰	۱۴۶۶۹۰۱	۹/۴	۱۳۰۳۷۹	۱۳۹۳۲۷۰	۷/۶	۹۱۹۷۳	۱۲۱۲۳۹۹	کردستان
۷/۹	۷۷۵۵۳	۱۹۵۲۴۳۴	۸/۲	۷۷۹۵۰	۱۹۱۲۳۰۶	۱۰/۹	۱۹۹۹۵۳	۱۸۲۸۹۹۱	۶/۹	۱۱۱۳۱۵	۱۶۲۰۷۸۱	کرمانشاه
۵/۵	۵۱۸۴۸	۱۸۶۸۸۱۹	۴/۴	۳۷۵۸۶	۱۶۹۷۰۵۱	۶/۴	۹۷۶۱۱	۱۵۲۱۶۸۸	۴/۱	۵۲۴۷۰	۱۲۸۵۶۶۱	گلستان
۴/۹	۶۱۵۵۵	۲۵۳۰۶۹۶	۴/۶	۵۶۷۰۲	۲۴۴۲۸۶۸	۷/۶	۱۷۷۷۰۶	۲۳۲۳۳۷۹	۵/۴	۱۲۰۵۱۵	۲۱۶۱۴۶۷	گیلان
۳/۶	۵۹۰۶۳	۳۲۸۳۵۸۲	۳/۶	۵۴۲۳۲	۲۹۹۸۱۸۸	۴/۷	۱۶۳۰۷۸	۳۴۷۵۳۶۴	۲/۹	۱۰۶۱۷۲	۳۷۲۳۸۲۱	مازندران
۵/۴	۴۷۵۵۲	۱۷۷۶۴۱۵	۵/۹	۴۳۸۳۱	۱۴۹۰۹۲۹	۸/۵	۱۰۴۷۲۳۳	۱۲۳۲۹۱۵	۷/۵	۶۸۷۵۱	۹۱۲۱۸۱	هرمزگان

منبع: پردازش بر اساس نتایج سرشماری سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵.

۱. روش محاسبه: تعداد مهاجران تقسیم بر کل جمعیت ضربدر ۱۰۰۰، نتیجه بر طول دوره سرشماری تقسیم شده تا نسبت مهاجر به جمعیت به صورت سالانه به دست بیاید.

جدول ۲، نسبت تعداد مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی به کل جمعیت استان‌ها به صورت سالانه طی دوره‌های ۹۵-۱۳۶۵ را نشان می‌دهد، در دوره ۷۵-۱۳۶۵، بیشترین نسبت برای استان‌های بوشهر، کردستان، هرمزگان، اردبیل، کرمانشاه و ایلام، و کمترین برای استان‌های مازندران، خراسان، گلستان، آذربایجان غربی و سیستان و بلوچستان بوده است. در دوره ۸۵-۱۳۷۵، بیشترین نسبت برای استان‌های خراسان جنوبی، اردبیل، کرمانشاه و خراسان شمالی و کمترین برای استان‌های مازندران، خراسان رضوی و آذربایجان غربی بوده است. دوره ۹۰-۱۳۸۵، بیشترین نسبت برای استان‌های کرمانشاه، خراسان شمالی، ایلام، کردستان و اردبیل، و کمترین نسبت برای استان‌های مازندران، آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی و خراسان رضوی بوده است. در دوره ۹۵-۱۳۹۰ بیشترین نسبت برای استان‌های خراسان شمالی، خراسان جنوبی، ایلام، کرمانشاه، اردبیل و کردستان و کمترین نسبت برای استان‌های آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، خراسان رضوی و مازندران بوده است. نسبت مهاجران خارج شده به کل جمعیت استان‌های مرزی طی دوره ۸۵-۱۳۷۵ نسبت به دوره ۷۵-۱۳۶۵ برای کل استان‌ها به جز استان بوشهر، روند افزایشی و بعد از این دوره این روند کاهش داشته است. در دوره ۹۵-۱۳۹۰ این روند نسبت به دوره ۹۰-۱۳۸۵، برای استان‌های اردبیل، ایلام، خراسان جنوبی، خراسان شمالی، خوزستان، گلستان و گیلان، افزایشی و برای استان‌های آذربایجان شرقی و غربی، بوشهر، خراسان رضوی، سیستان و بلوچستان، کردستان، کرمانشاه و هرمزگان کاهش و برای استان مازندران روند ثابت بوده است.

جدول شماره ۳. رتبه‌بندی استان‌های مرزی کشور بر حسب توزیع تعداد و درصد مهاجران خارج شده، ۹۵-۱۳۶۵

مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی											
رتبه	۱۳۶۵-۱۳۷۵			۱۳۷۵-۱۳۸۵			۱۳۸۵-۱۳۹۰			۱۳۹۰-۱۳۹۵	
	نام استان	تعداد	درصد	نام استان	تعداد	درصد	نام استان	تعداد	درصد	نام استان	تعداد
۱	خوزستان	۲۱۶۹۸۷	۱۴/۴	آذربایجان شرقی	۳۰۲۱۵۶	۱۲/۵	خوزستان	۱۱۵۶۳۲	۱۳/۳	خوزستان	۱۳۴۴۹۱
۲	آذربایجان شرقی	۲۱۵۰۴۳	۱۴/۳	خوزستان	۲۷۸۶۶۱	۱۱/۵	خراسان رضوی	۱۱۶۱۱۷	۱۳/۳	خراسان رضوی	۱۰۷۷۸۶
۳	خراسان	۱۷۵۷۹۲	۱۱/۶	خراسان رضوی	۲۷۷۶۹۰	۱۱/۵	کرمانشاه	۷۷۹۵۰	۹/۰	کرمانشاه	۷۷۵۵۳
۴	گیلان	۱۲۰۵۱۵	۸/۰	کرمانشاه	۱۹۹۹۵۳	۸/۳	آذربایجان شرقی	۷۲۵۰۹	۸/۳	آذربایجان شرقی	۶۷۹۶۸
۵	کرمانشاه	۱۱۱۳۱۵	۷/۴	گیلان	۱۷۷۷۰۶	۷/۳	سیستان و بلوچستان	۶۱۰۱۰	۷/۰	گیلان	۶۱۵۵۵
۶	مازندران	۱۰۶۱۷۲	۷/۰	مازندران	۱۶۳۰۷۸	۶/۷	گیلان	۵۶۷۰۲	۶/۵	سیستان و بلوچستان	۵۹۶۲۷
۷	آذربایجان غربی	۹۶۲۵۸	۶/۴	آذربایجان غربی	۱۴۸۴۴۰	۶/۱	مازندران	۵۲۳۳۲	۶/۲	مازندران	۵۹۰۶۳
۸	کردستان	۹۱۹۷۳	۶/۱	سیستان و بلوچستان	۱۳۸۱۱۹	۵/۷	آذربایجان غربی	۵۲۲۶۶	۶/۰	گلستان	۵۱۸۴۸
۹	بوشهر	۸۱۰۲۶	۵/۴	اردبیل	۱۳۴۷۲۸	۵/۶	کردستان	۴۷۴۴۰	۵/۵	کردستان	۴۹۶۱۸

۵/۲	۴۸۳۰۹	آذربایجان غربی	۵/۰	۴۳۸۳۱	هرمزگان	۵/۴	۱۳۰۳۷۹	کردستان	۵/۱	۷۶۴۴۶	اردبیل	۱۰
۵/۱	۴۷۵۵۲	هرمزگان	۴/۶	۴۰۲۷۵	اردبیل	۴/۳	۱۰۴۷۳۳	هرمزگان	۴/۶	۶۶۹۱۶	سیستان و بلوچستان	۱۱
۴/۸	۴۴۶۲۵	اردبیل	۴/۳	۳۷۵۸۶	گلستان	۴/۰	۹۷۶۱۱	گلستان	۴/۴	۶۸۷۵۱	هرمزگان	۱۲
۴/۰	۳۷۰۱۱	خراسان شمالی	۳/۵	۳۰۵۹۷	خراسان شمالی	۳/۱	۷۶۰۱۴	بوشهر	۳/۵	۵۲۴۷۰	گلستان	۱۳
۳/۳	۳۰۸۸۵	بوشهر	۳/۲	۲۷۶۶۱	بوشهر	۳/۲	۷۶۸۶۸	خراسان شمالی	۱/۹	۲۹۳۴۲	ایلام	۱۴
۳/۳	۳۱۲۶۰	خراسان جنوبی	۲/۱	۱۸۷۰۰	ایلام	۲/۷	۶۵۴۸۹	خراسان جنوبی	--	--	--	۱۵
۲/۵	۲۳۰۶۶	ایلام	۲/۰	۱۷۷۰۲	خراسان جنوبی	۲/۰	۴۸۳۳۴	ایلام	--	--	--	۱۶
۱۰۰	۹۳۳۲۱۷		۱۰۰	۸۷۰۲۱۰		۱۰۰	۲۴۱۹۹۵۹		۱۰۰	۱۵۰۹۰۰۶	جمع	

منبع: پردازش بر اساس نتایج سرشماری سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵.

در رتبه‌بندی استان‌های کشور برحسب مهاجران خارج شده طی دوره‌های ۹۵-۱۳۶۵، بیشترین درصد مهاجران خارج شده از استان‌ها مرزی برای استان‌های خوزستان، آذربایجان شرقی، خراسان رضوی، کرمانشاه، گیلان و مازندران بوده و در دهه اخیر سیستان و بلوچستان هم به این استان‌ها اضافه شده است؛ که حدود ۵۰ تا ۶۰ درصد مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی کشور مربوط به این استان‌ها است. در مقابل، کمترین درصد برای استان‌های ایلام، خراسان جنوبی، خراسان شمالی و بوشهر بوده است (جدول شماره ۳).

Archive of SID

ویژگی های جمعیتی - اجتماعی مهاجران خارج شده
ساختار سنی و جنسی مهاجران

جدول شماره ۴. درصد کل مهاجران خارج شده از استان های مرزی کشور بر حسب سن طی دوره های ۹۵-۱۳۸۵

دوره سرشماری		۱۳۸۵-۹۰						۱۳۹۰-۹۵																	
جنس	سن	کل			مرد			زن			کل			مرد			زن								
		۱۴-۰ ساله	۱۵-۲۹ ساله	۳۰-۶۰ ساله	بیشتر	۱۴-۰ ساله	۱۵-۲۹ ساله	۳۰-۶۰ ساله	بیشتر	۱۴-۰ ساله	۱۵-۲۹ ساله	۳۰-۶۰ ساله	بیشتر	۱۴-۰ ساله	۱۵-۲۹ ساله	۳۰-۶۰ ساله	بیشتر	۱۴-۰ ساله	۱۵-۲۹ ساله	۳۰-۶۰ ساله	بیشتر				
	خوزستان	۱۸/۰	۴۸/۱	۳۰/۹	۲/۷	۱۶/۴	۵۰/۸	۲۹/۸	۲/۸	۲۰/۱	۴۶/۶	۳۲/۵	۲/۷	۱۹/۲	۳۷/۷	۳۹/۲	۳/۹	۱۸/۷	۳۸/۱	۳۸/۹	۴/۳	۱۹/۸	۳۷/۲	۳۹/۵	۳/۵
	خراسان رضوی	۱۶/۷	۵۶/۳	۲۴/۶	۱/۳	۱۵/۴	۵۷/۵	۲۴/۷	۱/۳	۱۸/۳	۵۴/۷	۲۴/۵	۱/۴	۱۷/۳	۴۹/۶	۳۱/۳	۱/۸	۱۷/۳	۳۱/۳	۳۰/۹	۱/۷	۱۸/۳	۴۸/۰	۳۱/۸	۱/۹
	کرمانشاه	۱۴/۴	۵۶/۵	۲۶/۷	۱/۹	۱۳/۲	۵۸/۴	۲۶/۵	۱/۷	۱۵/۹	۵۴/۱	۲۶/۹	۲/۴	۱۶/۱	۴۴/۲	۳۶/۹	۲/۷	۱۶/۱	۳۶/۹	۳۸/۲	۲/۶	۱۶/۳	۴۵/۷	۳۵/۵	۲/۹
	آذربایجان شرقی	۱۵/۵	۵۵/۸	۲۶/۲	۲/۰	۱۳/۷	۵۷/۸	۲۶/۳	۱/۸	۱۸/۰	۵۳/۱	۲۶/۱	۲/۴	۱۵/۵	۶۲/۶	۱۹/۵	۲/۴	۱۵/۵	۳۴/۳	۴۸/۸	۲/۱	۱۶/۴	۴۷/۷	۳۳/۱	۲/۸
	گیلان	۱۲/۸	۵۹/۸	۲۵/۹	۱/۳	۱۲/۴	۵۸/۹	۲۷/۲	۱/۱	۱۳/۲	۶۰/۸	۲۴/۳	۱/۴	۱۳/۲	۴۸/۹	۳۵/۷	۲/۲	۱۳/۲	۳۷/۳	۳۷/۳	۲/۱	۱۲/۴	۵۱/۱	۳۴/۲	۲/۳
	سیستان و بلوچستان	۲۵/۰	۴۸/۴	۲۵/۴	۱/۲	۲۱/۲	۵۳/۷	۲۳/۸	۱/۲	۳۰/۹	۳۹/۹	۲۷/۹	۱/۲	۲۹/۵	۳۹/۴	۳۲/۶	۱/۵	۲۹/۵	۴۲/۴	۳۲/۲	۱/۶	۳۰/۱	۳۵/۳	۳۳/۲	۱/۵
	مازندران	۱۴/۵	۵۶/۳	۲۷/۰	۱/۳	۱۳/۹	۵۵/۹	۲۸/۰	۱/۲	۱۵/۲	۵۶/۸	۲۵/۹	۱/۴	۱۳/۸	۴۸/۰	۳۶/۱	۲/۱	۱۳/۸	۴۷/۹	۳۶/۴	۲/۰	۱۴/۰	۴۸/۱	۳۵/۸	۲/۲
	گلستان	۱۶/۳	۵۸/۵	۲۳/۶	۱/۱	۱۵/۰	۵۹/۴	۲۴/۰	۱/۱	۱۸/۰	۵۷/۴	۲۳/۰	۱/۰	۱۹/۳	۵۰/۰	۲۹/۶	۱/۱	۱۹/۳	۴۹/۸	۳۰/۶	۱/۱	۲۰/۱	۵۰/۳	۲۸/۵	۱/۱
	کردستان	۱۴/۳	۶۱/۲	۲۲/۸	۱/۲	۱۱/۹	۶۵/۳	۲۱/۴	۱/۰	۱۸/۱	۵۴/۶	۲۴/۹	۱/۶	۱۶/۴	۴۹/۲	۳۲/۸	۱/۶	۱۶/۴	۴۹/۷	۳۳/۵	۱/۴	۱۷/۶	۴۸/۷	۳۱/۹	۱/۸
	آذربایجان غربی	۱۲/۷	۶۵/۲	۲۰/۸	۱/۰	۱۰/۲	۶۹/۹	۱۸/۸	۰/۸	۱۷/۳	۵۶/۹	۲۴/۲	۱/۴	۱۴/۷	۵۳/۲	۳۰/۵	۱/۵	۱۴/۷	۵۶/۲	۲۹/۳	۱/۳	۱۶/۷	۴۹/۳	۳۲/۲	۱/۹
	هرمزگان	۲۱/۹	۴۴/۵	۳۲/۵	۰/۹	۱۹/۳	۴۸/۲	۳۱/۴	۱/۰	۲۵/۷	۳۹/۲	۳۴/۱	۰/۸	۲۳/۰	۳۳/۷	۴۲/۰	۱/۳	۲۳/۰	۳۴/۳	۴۲/۳	۱/۶	۲۴/۵	۴۱/۵	۳۳/۰	۱/۰
	اردبیل	۱۶/۶	۵۶/۳	۲۴/۹	۲/۱	۱۵/۷	۵۶/۲	۲۶/۲	۱/۷	۱۷/۷	۵۶/۴	۲۳/۳	۲/۶	۱۷/۹	۴۵/۶	۳۴/۴	۲/۱	۱۷/۹	۴۴/۶	۳۶/۹	۱/۸	۱۸/۳	۴۷/۷	۳۱/۶	۲/۴
	خراسان شمالی	۱۶/۸	۵۹/۰	۲۲/۸	۰/۸	۱۶/۴	۵۸/۴	۲۴/۰	۰/۷	۱۷/۳	۵۹/۷	۲۱/۳	۱/۰	۱۹/۳	۴۹/۴	۳۰/۳	۱/۰	۱۹/۳	۴۷/۹	۳۲/۰	۰/۹	۱۹/۵	۵۰/۹	۲۸/۵	۱/۲
	بوشهر	۱۹/۹	۴۸/۴	۳۰/۵	۱/۰	۱۷/۶	۵۰/۵	۳۰/۷	۱/۰	۲۳/۰	۴۵/۵	۳۰/۱	۱/۱	۲۲/۲	۳۵/۸	۴۰/۴	۱/۶	۲۲/۲	۳۴/۳	۴۲/۶	۱/۸	۲۳/۲	۳۷/۶	۳۷/۹	۱/۳
	خراسان جنوبی	۱۵/۳	۶۲/۵	۲۰/۱	۱/۶	۱۳/۳	۶۵/۷	۱۹/۴	۱/۱	۱۸/۲	۵۸/۱	۲۱/۰	۲/۳	۱۹/۱	۴۸/۲	۳۱/۱	۱/۶	۱۹/۱	۴۷/۴	۳۲/۴	۱/۶	۱۹/۶	۴۹/۱	۲۹/۶	۱/۷
	ایلام	۱۴/۲	۵۸/۹	۲۵/۷	۰/۹	۱۳/۲	۵۹/۳	۲۶/۴	۰/۹	۱۵/۵	۵۸/۳	۲۴/۹	۰/۹	۱۶/۴	۴۵/۷	۳۶/۶	۱/۲	۱۶/۴	۴۳/۰	۳۸/۷	۱/۴	۱۶/۰	۴۸/۷	۳۴/۳	۱/۰

منبع: پردازش بر اساس نتایج سرشماری سال های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵.

Archive of SID

جدول شماره ۴، درصد مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی کشور برحسب گروه‌های سنی را نشان می‌دهد. در دوره ۹۰-۱۳۸۵، بیش از ۴۰ درصد از مهاجران خارج شده برای جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله بوده که این درصد در بعضی از استان‌ها مانند آذربایجان غربی، خراسان جنوبی و کردستان بیش از ۶۰ درصد است. بیشترین درصد مهاجران خارج شده از استان‌ها در گروه‌های سنی ۳۰ تا ۶۰ ساله برای استان‌های خوزستان، هرمزگان و بوشهر (۳۰ تا ۳۲ درصد) و کمترین برای استان‌های آذربایجان غربی (۲۰/۸ درصد) و خراسان جنوبی (۲۰/۱ درصد) است. بیشترین درصد مهاجران خارج شده بالای ۶۰ سال برای استان‌های خوزستان (۲/۷ درصد) و اردبیل (۲/۱ درصد)، و کمترین برای خراسان شمالی (۰/۸ درصد)، هرمزگان و ایلام (۰/۹ درصد) بوده است. بیشترین درصد مهاجران خارج شده ۰ تا ۱۴ ساله برای استان سیستان و بلوچستان (۲۵ درصد) و کمترین برای آذربایجان غربی و گیلان (۱۲/۷ درصد) بوده است. برای مردان بیشترین درصد مهاجران خارج شده در اکثر استان‌های کشور برای جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله است. در این گروه سنی بیشترین درصد مهاجران خارج شده برای استان آذربایجان غربی با ۶۹/۹ درصد و کمترین برای استان هرمزگان با ۴۸/۲ درصد است. در میان مهاجران خارج شده ۱۴-۰ ساله، بیشترین درصد برای استان سیستان و بلوچستان با ۲۱/۲ درصد و هرمزگان با ۱۹/۳ درصد، و کمترین برای آذربایجان غربی با ۱۰/۲ درصد و کردستان با ۱۱/۹ درصد است. بیشترین درصد مهاجران خارج شده در گروه سنی ۶۰-۳۰ ساله مربوط به استان‌های خوزستان (۲۹/۸ درصد)، هرمزگان (۳۱/۴) و بوشهر (۳۰/۷) درصد و کمترین برای استان آذربایجان غربی (۱۸/۸) و خراسان جنوبی (۱۹/۹) درصد است. بیشترین درصد مهاجران خارج شده بالای ۶۰ سال هم برای استان‌های خوزستان (۲/۸)، اردبیل و کرمانشاه (۱/۷) و آذربایجان شرقی (۱/۸) درصد بوده است. بیشترین درصد مهاجران زن خارج شده از استان‌های کشور در میان جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله است. بیشترین درصد زنان مهاجر خارج شده در این گروه سنی برای استان‌های گیلان (۶۰/۸) و خراسان شمالی (۵۹/۷) و کمترین درصد برای استان‌های هرمزگان (۳۹/۲)

و سیستان و بلوچستان (۳۹/۹) است. در میان زنان مهاجر خارج شده در گروه سنی ۱۴-۰ ساله بیشترین درصد برای استان سیستان و بلوچستان (۳۰/۹) و کمترین برای استان گیلان (۱۳/۲) درصد است. در گروه سنی ۳۰ تا ۶۰ ساله بیشترین درصد برای استان‌های خوزستان (۳۲/۵)، هرمزگان (۳۴/۱) و بوشهر (۳۰/۱) درصد، و کمترین درصد برای استان‌های خراسان جنوبی (۲۱/۰) و خراسان شمالی (۲۱/۳) است. بیشترین درصد زنان مهاجر خارج شده در گروه سنی ۶۰ ساله به بالا در استان‌های خوزستان (۲/۷)، اردبیل ۲/۶ درصد، کرمانشاه و آذربایجان شرقی ۲/۴ درصد و کمترین درصد برای استان‌های هرمزگان (۰/۸) و ایلام (۰/۹) است. در دوره ۹۵-۱۳۹۰، درصد مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی تا حدودی متفاوت از دوره ۹۰-۱۳۸۵ است. برای مردان و زنان در این دوره در استان‌های خوزستان، هرمزگان و بوشهر بیشترین درصد برای گروه‌های سنی ۳۰ تا ۶۰ ساله است. در سایر استان‌های مرزی درصد مهاجران خارج شده در این گروه سنی نسبت دوره ۹۰-۱۳۸۵ افزایش یافته است، اما همچنان بیشترین درصد برای گروه سنی ۲۹-۱۵ ساله است. در دوره ۱۳۹۰-۹۵ درصد مهاجران خارج شده در گروه‌های سنی ۱۴-۰ ساله و ۶۰ ساله و بیشتر هم نسبت به دوره ۹۰-۱۳۸۵ افزایش یافته است. در دوره ۹۰-۱۳۸۵ بیشترین درصد مهاجران خارج شده در گروه سنی ۲۹-۱۵ ساله و ۶۰-۳۰ ساله بود، اما در دوره ۹۵-۱۳۹۰ این درصد در بین دیگر گروه‌های سنی تقسیم شده و شاهد افزایش درصد در دیگر گروه‌های سنی نسبت به دوره قبل هستیم. در دوره ۹۵-۱۳۹۰، در گروه سنی ۲۹-۱۵ ساله، بیشترین درصد برای استان آذربایجان شرقی ۶۲/۶ درصد و کمترین برای هرمزگان ۳۳/۷ درصد است. در گروه سنی ۶۰-۳۰ ساله بیشترین درصد برای استان‌های بوشهر، هرمزگان و خوزستان و کمترین برای آذربایجان غربی ۲۹/۳ درصد است. یافته‌های جدول نشان می‌دهد بیشتر از ۸۰ درصد مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی کشور از میان مردان و زنان واقع در سن فعالیت ۱۵ تا ۶۰ ساله است. در همه استان‌های مرزی بیشترین درصد مهاجران خارج شده برای گروه‌های سنی ۱۵ تا ۲۹ ساله است. بنابراین می‌توان گفت از عوامل مهاجرت افراد در

گروه‌های سنی جوان که در مباحث بعدی آورده خواهد شد، به عواملی همچون اشتغال، تحصیل، انجام خدمت سربازی، پیروی از خانوار و غیره اشاره کرد.

علل و دلایل مهاجرت

جدول ۵. درصد کل مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی کشور بر حسب علت مهاجرت طی

دوره ۹۰-۱۳۸۵

استان و علت مهاجرت	جنس	علت مهاجرت										
		جمع	جستجوی کار	جستجوی کار بهتر	انتقال شغلی	تحصیل	پایان تحصیل	انجام یا پایان خدمت و وظیفه	دستیابی به مسکن مناسب‌تر	پیروی از خانوار	سایر	اظهار نشده
آذربایجان شرقی	کل	۷۲۵۰۹	۱۱/۳	۵/۵	۵/۵	۱۱/۶	۱/۸	۱۲/۹	۲/۷	۴۲/۷	۵/۰	۱/۰
	مرد	۴۱۶۹۸	۱۷/۹	۸/۵	۸/۸	۱۲/۵	۱/۸	۲۲/۴	۳/۴	۱۹/۸	۴/۳	۰/۸
آذربایجان غربی	زن	۳۰۸۱۱	۲/۴	۱/۶	۱/۲	۱۰/۴	۱/۷	۰/۰	۱/۷	۷۳/۷	۶/۰	۱/۳
	کل	۵۲۲۶۶	۸/۱	۴/۵	۵/۱	۱۹/۴	۱/۲	۲۳/۵	۱/۶	۳۲/۲	۳/۵	۰/۹
اردبیل	مرد	۳۳۰۵۲	۱۱/۵	۶/۲	۷/۱	۱۸/۳	۱/۲	۳۶/۸	۱/۹	۱۳/۷	۲/۷	۰/۶
	زن	۱۹۲۱۴	۲/۱	۱/۴	۱/۵	۲۱/۳	۱/۴	۰/۰	۱/۲	۶۵/۰	۴/۹	۱/۴
ایلام	کل	۴۰۲۷۵	۱۳/۳	۶/۴	۴/۰	۱۲/۲	۰/۸	۸/۱	۳/۲	۴۶/۳	۴/۸	۰/۹
	مرد	۲۱۹۷۶	۲۲/۶	۱۰/۷	۶/۵	۱۳/۷	۰/۷	۱۴/۸	۴/۰	۲۲/۰	۴/۱	۰/۸
ایلام	زن	۱۸۲۹۹	۲/۱	۱/۱	۰/۸	۱۰/۴	۱/۰	۰/۰	۲/۳	۷۵/۷	۵/۵	۱/۰
	کل	۱۸۷۰۰	۹/۱	۴/۱	۷/۱	۲۵/۹	۰/۸	۱۱/۱	۱/۴	۳۶/۲	۳/۶	۰/۸
بوشهر	مرد	۱۰۵۹۸	۱۴/۳	۶/۳	۱۱/۳	۲۳/۸	۰/۷	۱۹/۵	۱/۹	۱۸/۳	۳/۲	۰/۶
	زن	۸۱۰۲	۲/۳	۱/۱	۱/۵	۲۸/۷	۰/۸	۰/۰	۰/۷	۵۹/۹	۴/۲	۰/۹
خراسان جنوبی	کل	۲۷۶۶۱	۴/۴	۳/۶	۱۰/۹	۱۳/۷	۰/۹	۱۳/۰	۳/۳	۴۳/۰	۶/۲	۱/۱
	مرد	۱۵۶۷۱	۶/۹	۵/۶	۱۷/۴	۱۲/۶	۱/۰	۲۲/۶	۴/۱	۲۲/۵	۶/۴	۱/۰
خراسان رضوی	زن	۱۱۹۹۰	۱/۰	۰/۸	۲/۱	۱۵/۲	۰/۸	۰/۰	۲/۱	۷۰/۸	۶/۱	۱/۲
	کل	۱۷۷۰۲	۷/۵	۴/۳	۷/۷	۱۷/۳	۲/۶	۱۶/۶	۱/۲	۳۷/۴	۴/۶	۰/۷
خراسان شمالی	مرد	۱۰۲۴۹	۱۱/۹	۶/۵	۱۱/۹	۱۶/۳	۲/۰	۲۸/۴	۱/۵	۱۷/۱	۳/۹	۰/۵
	زن	۷۴۵۳	۱/۵	۱/۲	۱/۹	۱۸/۸	۳/۵	۰/۰	۰/۸	۶۵/۷	۵/۷	۰/۹
خراسان رضوی	کل	۱۱۶۱۱۷	۹/۰	۵/۶	۶/۶	۱۷/۰	۱/۲	۱۱/۱	۲/۰	۴۱/۶	۵/۰	۰/۹
	مرد	۶۴۵۳۳	۱۴/۴	۹/۱	۱۰/۵	۱۶/۸	۱/۲	۱۹/۹	۲/۶	۲۰/۳	۴/۵	۰/۸
خراسان شمالی	زن	۵۱۵۸۴	۲/۱	۱/۲	۱/۶	۱۷/۳	۱/۳	۰/۰	۱/۲	۶۸/۶	۵/۵	۱/۰
	کل	۳۰۵۹۷	۱۳/۰	۶/۲	۵/۸	۱۷/۳	۰/۸	۹/۳	۱/۶	۴۱/۶	۳/۳	۱/۰
خراسان شمالی	مرد	۱۶۴۰۹	۲۱/۶	۱۰/۳	۸/۵	۱۵/۴	۰/۹	۱۷/۲	۲/۱	۲۰/۱	۲/۹	۱/۰
	زن	۱۴۱۸۸	۳/۰	۱/۴	۲/۷	۱۹/۶	۰/۷	۰/۰	۱/۱	۶۶/۹	۳/۷	۱/۰

۰/۹	۸/۸	۴۴/۲	۳/۹	۱۲/۸	۱/۰	۱۱/۴	۷/۷	۳/۴	۶/۰	۱۱۵۶۳۲	کل	خوزستان
۰/۸	۹/۰	۲۴/۷	۴/۷	۲۲/۶	۱/۰	۹/۸	۱۲/۵	۵/۴	۹/۵	۶۴۰۸۱	مرد	
۱/۰	۸/۶	۶۹/۴	۲/۸	۰/۰	۰/۹	۱۳/۵	۱/۶	۰/۹	۱/۳	۵۱۵۵۱	زن	
۱/۲	۶/۵	۴۶/۶	۱/۹	۱۸/۰	۱/۳	۴/۷	۸/۵	۳/۸	۷/۵	۶۱۰۱۰	کل	سیستان و بلوچستان
۰/۹	۶/۵	۲۶/۱	۲/۳	۲۹/۴	۱/۱	۴/۲	۱۲/۷	۵/۶	۱۱/۱	۳۶۳۱۰	مرد	
۱/۷	۶/۵	۷۹/۰	۱/۳	۰/۰	۱/۴	۵/۳	۱/۸	۱/۱	۱/۹	۲۴۷۰۰	زن	
۰/۹	۲/۹	۳۷/۳	۱/۶	۱۷/۶	۰/۸	۱۷/۳	۵/۷	۴/۶	۱۱/۲	۴۷۴۴۰	کل	کردستان
۰/۷	۲/۳	۱۶/۵	۱/۹	۲۸/۸	۰/۸	۱۷/۵	۸/۵	۶/۷	۱۶/۴	۲۸۹۵۰	مرد	
۱/۳	۳/۹	۷۰/۲	۱/۲	۰/۰	۰/۸	۱۷/۱	۱/۴	۱/۲	۲/۸	۱۸۴۹۰	زن	
۰/۹	۳/۹	۴۲/۳	۲/۰	۱۰/۶	۰/۷	۱۶/۴	۵/۶	۵/۳	۱۲/۳	۷۷۹۵۰	کل	کرمانشاه
۰/۷	۳/۵	۲۱/۴	۲/۵	۱۸/۹	۰/۸	۱۵/۱	۹/۱	۸/۵	۱۹/۶	۴۳۵۲۰	مرد	
۱/۰	۴/۵	۶۹/۰	۱/۳	۰/۰	۰/۶	۱۸/۱	۱/۲	۱/۳	۳/۰	۳۴۴۳۰	زن	
۰/۹	۴/۴	۴۲/۰	۱/۹	۱۰/۷	۱/۲	۱۴/۸	۵/۳	۶/۰	۱۲/۵	۳۷۵۸۶	کل	گلستان
۰/۹	۳/۸	۱۹/۸	۲/۶	۱۹/۵	۱/۱	۱۳/۳	۸/۸	۹/۹	۲۰/۳	۲۰۶۵۴	مرد	
۱/۰	۵/۲	۶۹/۲	۱/۱	۰/۰	۱/۳	۱۶/۷	۱/۱	۱/۴	۳/۱	۱۶۹۳۲	زن	
۰/۷	۵/۶	۴۲/۵	۲/۴	۸/۴	۱/۰	۱۲/۶	۵/۰	۶/۸	۱۵/۰	۵۶۷۰۲	کل	گیلان
۰/۶	۴/۹	۱۷/۷	۳/۲	۱۶/۰	۱/۱	۱۱/۷	۸/۵	۱۱/۴	۲۵/۰	۲۹۹۹۵	مرد	
۰/۷	۶/۴	۷۰/۲	۱/۶	۰/۰	۱/۰	۱۳/۵	۱/۲	۱/۷	۳/۷	۲۶۹۰۷	زن	
۰/۷	۵/۹	۴۰/۱	۲/۶	۸/۵	۲/۸	۱۸/۵	۶/۴	۵/۸	۸/۷	۵۴۲۳۲	کل	مازندران
۰/۶	۵/۵	۱۸/۵	۳/۴	۱۶/۱	۳/۰	۱۸/۶	۱۰/۷	۹/۶	۱۳/۹	۲۸۵۲۱	مرد	
۰/۸	۶/۴	۶۴/۳	۱/۷	۰/۰	۲/۷	۱۸/۲	۱/۵	۱/۵	۲/۹	۲۵۷۱۱	زن	
۱/۱	۶/۳	۴۵/۴	۲/۶	۱۴/۷	۰/۶	۹/۸	۱۰/۸	۴/۰	۴/۷	۴۳۸۳۱	کل	هرمزگان
۰/۹	۶/۶	۲۴/۸	۳/۲	۲۵/۱	۰/۶	۸/۷	۱۶/۷	۶/۲	۷/۲	۲۵۰۰۱	مرد	
۱/۳	۵/۸	۷۴/۶	۱/۸	۰/۰	۰/۶	۱۱/۳	۲/۵	۱/۰	۱/۱	۱۸۸۳۰	زن	

منبع: پردازش بر اساس نتایج سرشماری سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰.

علت عمده مهاجرت برای مهاجران خارج شده در دوره ۹۰-۱۳۸۵ در استان‌های اردبیل، بوشهر، خراسان رضوی، خراسان شمالی، کردستان، کرمانشاه، گلستان و گیلان به ترتیب پیروی از خانوار، اشتغال (جستجوی کار، جستجوی کار بهتر و انتقال شغلی)، تحصیل یا پایان تحصیل و انجام یا پایان خدمت وظیفه بوده است. در استان‌های ایلام، خراسان جنوبی و مازندران به ترتیب پیروی از خانوار، تحصیل، اشتغال و پایان خدمت بوده است. در

استان‌های خوزستان، سیستان و بلوچستان و هرمزگان به ترتیب پیروی از خانوار، شغل، پایان خدمت و تحصیل و در استان آذربایجان غربی به ترتیب پیروی از خانوار، پایان خدمت، تحصیل و اشتغال بوده است. علت عمده مهاجرت مردان خارج شده، در استان‌های اردبیل، خراسان رضوی، خراسان شمالی، خوزستان، کرمانشاه، گلستان، گیلان و هرمزگان به ترتیب اشتغال، پیروی از خانوار، خدمت و وظیفه و تحصیل بوده است. در استان‌های شرقی و سیستان و بلوچستان به ترتیب اشتغال، خدمت و وظیفه، پیروی از خانوار و تحصیل بوده است. در استان‌های ایلام و بوشهر به ترتیب اشتغال، تحصیل، خدمت و وظیفه و پیروی از خانوار بوده است. در استان آذربایجان غربی به ترتیب انجام یا پایان خدمت و وظیفه، اشتغال، تحصیل و پیروی از خانوار بوده است. در استان مازندران اشتغال، تحصیل، پیروی از خانوار و انجام یا پایان خدمت و وظیفه بوده است. در استان‌های کردستان و خراسان جنوبی علت مهاجرت به ترتیب عامل اشتغال، انجام یا پایان خدمت و وظیفه، تحصیل یا پایان تحصیل و پیروی از خانوار بوده است. علت عمده مهاجرت برای کل زنان خارج شده از استان‌های مرزی کشور به ترتیب شامل، پیروی از خانوار، تحصیل و عامل اشتغال است (جدول ۵).

مقاصد مهاجرتی از استان‌های مرزی

در تحلیل مهاجرت‌های بین استانی در ایران بایستی به تحلیلی در سطح کلان و به‌ویژه در ارتباط با درجه توسعه‌یافتگی استان‌ها و میزان برخورداری آن‌ها از منابع، امکانات و سرمایه‌گذاری‌ها پرداخت. سطح‌بندی سطوح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور نشان می‌دهد که استان‌های تهران، سمنان، یزد، فارس، اصفهان، مازندران به‌عنوان نواحی کاملاً توسعه‌یافته، خراسان، مرکزی، قم، بوشهر، کرمان به‌عنوان نواحی تقریباً توسعه‌یافته، استان‌های گیلان، ایلام، خوزستان، آذربایجان شرقی، زنجان، هرمزگان به‌عنوان نواحی درحال توسعه و دیگر استان‌های کشور به‌عنوان نواحی توسعه‌نیافته قابل طبقه‌بندی هستند. این نابرابری در توسعه بر جریان مهاجرتی بین استانی و الگوهای آن تأثیرگذار بوده است.

به عبارتی نوعی همبستگی بین توسعه و مهاجرت بین استانی در ایران وجود دارد. یعنی مناطق توسعه یافته به عنوان کانون‌ها و قطب‌های اصلی جذب جمعیتی و مناطق توسعه نیافته به عنوان مهاجر فرست عمل کرده‌اند (قرخلو و حبیبی، ۱۳۸۵: ۷۶). علاوه بر این، تمرکزگرایی منابع، امکانات و سرمایه‌گذاری‌ها نیز مسیرهای این جریان مهاجرتی را تحت تأثیر قرار داده است. برای مثال، محاسبات طرح کالبدی ملی (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۵)، نشان می‌دهد که حداقل‌های سرانه سرمایه‌گذاری به ترتیب به استان‌های همدان، لرستان، کردستان، خراسان، مازندران، آذربایجان غربی، کهگیلویه و بویراحمد و آذربایجان شرقی تعلق دارد و در مقابل حداکثرهای آن به استان‌های تهران، یزد، هرمزگان، اصفهان، خوزستان و بوشهر تعلق داشته است (زنجان، ۱۳۸۲: ۲۳). چنین الگوی فضایی توسعه و تمرکز امکانات در ایران، مدل مرکز-پیرامون را به ذهن می‌رساند. بر اساس این مدل، استان‌های مرکزی کشور مانند یزد، سمنان، تهران، اصفهان جزء توسعه یافته‌ترین استان‌های کشور بوده و تمرکزگرایی امکانات و سرمایه‌گذاری‌ها عمدتاً در این استان‌ها بوده است. اما به موازات دور شدن از مرکز و نزدیک شدن به استان‌های مرزی کشور یعنی استان‌های کردستان، کرمانشاه، سیستان و بلوچستان، اردبیل، آذربایجان شرقی و آذربایجان غربی میزان برخورداری از سطح توسعه یافتگی به مراتب کمتر شده و از سطوح پایینی از امکانات و سرمایه‌گذاری‌ها برخوردار می‌شوند. مهاجرت‌های بین استانی نیز موجب تشدید بخشایش ناموزون جمعیت، به هم خوردن ساختار سنی و جنسی جمعیت و... شده است. همچنین به عنوان بستری زمینه را برای تشدید مسائل اقتصادی (تورم بخش خدمات، بیکاری و فقر اقتصادی)، اجتماعی (آسیب‌های اجتماعی) و زیست‌محیطی برای استان‌های مهاجرپذیر به ویژه استان تهران فراهم کرده است.

جدول شماره ۶. چهار مقصد اصلی مهاجران خارج‌شده از هر استان طی دوره‌های ۱۳۶۵-۱۳۹۵

درصد	استان‌های مقصد	مهاجران خارج‌شده	دوره زمانی	استان مبدأ
۸۱/۹	تهران (۵۷/۴)، آذربایجان غربی (۱۵/۱)، قم (۵/۸)، اردبیل (۳/۶)	۲۱۵۰۴۳	۱۳۶۵-۷۵	آذربایجان شرقی
۷۹/۹	تهران (۵۷/۱)، آذربایجان غربی (۱۴/۹)، اردبیل (۵/۰)، قم (۲/۹)	۳۰۲۱۵۶	۱۳۷۵-۸۵	
۶۷/۴	تهران (۳۴/۸)، آذربایجان غربی (۱۷/۱)، البرز (۱۰/۲)، اردبیل (۵/۳)	۷۲۵۰۹	۱۳۸۵-۹۰	
۷۳/۲	تهران (۳۹/۲)، آذربایجان غربی (۱۷/۴)، البرز (۱۱/۰)، اردبیل (۵/۶)	۶۷۹۶۸	۱۳۹۰-۹۵	
۶۶/۳	آذربایجان شرقی (۳۱/۱)، تهران (۲۴/۳)، کردستان (۶/۴)، خراسان (۴/۵)	۹۶۲۵۸	۱۳۶۵-۷۵	آذربایجان غربی
۶۵/۶	آذربایجان شرقی (۲۹/۴)، تهران (۲۵/۵)، کردستان (۵/۵)، زنجان (۵/۲)	۱۴۸۴۴۰	۱۳۷۵-۸۵	
۶۵/۵	آذربایجان شرقی (۳۴/۷)، تهران (۱۷/۵)، کردستان (۸/۸)، اردبیل (۴/۶)	۵۲۲۶۶	۱۳۸۵-۹۰	
۷۰/۷	آذربایجان شرقی (۳۱/۵)، تهران (۲۴/۶)، کردستان (۹/۱)، البرز (۵/۴)	۴۸۳۰۹	۱۳۹۰-۹۵	
۸۹/۱	تهران (۶۶/۰)، آذربایجان شرقی (۱۰/۳)، گیلان (۸/۷)، گیلان (۱۵/۹)	۷۶۴۴۶	۱۳۶۵-۷۵	اردبیل
۸۶/۷	تهران (۵۹/۷)، گیلان (۱۵/۲)، آذربایجان شرقی (۷/۴)، مازندران (۴/۴)	۱۳۴۷۲۸	۱۳۷۵-۸۵	
۷۸/۵	تهران (۴۱/۱)، آذربایجان شرقی (۱۳/۰)، البرز (۸/۵)، گیلان (۱۵/۹)	۴۰۲۷۵	۱۳۸۵-۹۰	
۷۹/۸	تهران (۴۸/۴)، گیلان (۱۳/۲)، البرز (۹/۵)، آذربایجان شرقی (۸/۷)	۴۴۶۲۵	۱۳۹۰-۹۵	
۵۷/۸	خوزستان (۱۹/۶)، تهران (۱۹/۵)، کرمانشاه (۱۳/۲)، آذربایجان شرقی (۵/۵)	۲۹۳۴۲	۱۳۶۵-۷۵	ایلام
۵۹/۵	تهران (۲۶/۴)، کرمانشاه (۱۴/۰)، خوزستان (۱۳/۷)، لرستان (۵/۴)	۴۸۳۳۴	۱۳۷۵-۸۵	
۵۷/۹	تهران (۲۴/۳)، خوزستان (۱۵/۴)، کرمانشاه (۱۳/۶)، لرستان (۴/۷)	۱۸۷۰۰	۱۳۸۵-۹۰	
۶۷/۰	تهران (۳۶/۹)، کرمانشاه (۱۲/۶)، خوزستان (۱۰/۹)، البرز (۶/۶)	۲۳۰۶۶	۱۳۹۰-۹۵	
۷۹/۳	خوزستان (۴۳/۱)، بوشهر (۱۹/۷)، تهران (۱۰/۰)، اصفهان (۶/۵)	۸۱۰۲۶	۱۳۶۵-۷۵	بوشهر
۶۵/۸	فارس (۳۱/۸)، تهران (۱۲/۷)، خوزستان (۱۲/۱)، اصفهان (۱۰/۹)	۷۶۰۱۴	۱۳۷۵-۸۵	
۶۰/۹	فارس (۳۴/۰)، اصفهان (۱۰/۹)، تهران (۹/۱)، خوزستان (۷/۰)	۲۷۶۶۱	۱۳۸۵-۹۰	
۶۱/۳	فارس (۳۴/۱)، تهران (۱۱/۲)، اصفهان (۸/۹)، خوزستان (۷/۱)	۳۰۸۸۵	۱۳۹۰-۹۵	
۵۷/۲	اصفهان (۲۴/۴)، تهران (۱۷/۵)، فارس (۱۰/۱)، خراسان (۵/۲)	۲۱۶۹۸۷	۱۳۶۵-۷۵	خوزستان
۵۷/۴	اصفهان (۲۲/۵)، تهران (۲۰/۹)، فارس (۷/۷)، لرستان (۶/۳)	۲۷۸۶۶۱	۱۳۷۵-۸۵	
۵۲/۸	اصفهان (۲۵/۵)، تهران (۱۲/۵)، فارس (۸/۴)، بوشهر (۶/۳)	۱۱۵۶۳۲	۱۳۸۵-۹۰	
۵۴/۵	اصفهان (۲۲/۰)، تهران (۱۶/۶)، البرز (۸/۶)، فارس (۷/۲)	۱۳۵۴۹۱	۱۳۹۰-۹۵	
۶۵/۳	خراسان (۳۲/۸)، مازندران (۱۲/۶)، تهران (۱۰/۷)، کرمان (۹/۲)	۶۶۹۱۳	۱۳۶۵-۷۵	سیستان و بلوچستان
۵۵/۳	خراسان رضوی (۲۹/۷)، گلستان (۹/۷)، تهران (۸/۳)، خراسان جنوبی (۹/۸)	۱۳۸۱۱۹	۱۳۷۵-۸۵	
۵۰/۱	خراسان رضوی (۲۳/۱)، خراسان جنوبی (۹/۸)، گلستان (۹/۳)، کرمان (۷/۹)	۶۱۰۱۰	۱۳۸۵-۹۰	
۵۵/۷	خراسان رضوی (۲۸/۸)، یزد (۱۰/۱)، گلستان (۱۰/۰)، تهران (۹/۹)	۵۹۶۲۷	۱۳۹۰-۹۵	
۵۳/۹ (۷/۵)	تهران (۲۴/۹)، آذربایجان شرقی (۱۱/۸۲)، همدان (۹/۷)، آذربایجان غربی (۷/۵)	۹۱۹۷۳	۱۳۶۵-۷۵	کردستان

۵۷/۷	تهران (۳۰/۹)، همدان (۱۰/۵)، آذربایجان غربی (۸/۲)، کرمانشاه (۸/۱)	۱۳۰۳۷۹	۱۳۷۵-۸۵	
۵۹/۴	تهران (۲۴/۴)، کرمانشاه (۱۳/۷)، همدان (۱۲/۷)، آذربایجان غربی (۸/۵)	۴۷۴۴۰	۱۳۸۵-۹۰	
۶۴/۶	تهران (۳۳/۱)، کرمانشاه (۱۱/۸)، البرز (۹/۹)، همدان (۹/۸)	۴۹۶۱۸	۱۳۹۰-۹۵	
۵۷/۷	تهران (۳۱/۱)، همدان (۹/۷)، کردستان (۹/۵)، خوزستان (۷/۴)	۱۱۱۳۱۵	۱۳۶۵-۷۵	
۵۹/۲	تهران (۳۸/۸)، کردستان (۸/۶)، همدان (۶/۸)، مرکزی (۵/۰)	۱۹۹۹۵۳	۱۳۷۵-۸۵	کرمانشاه
۶۱/۳	تهران (۲۸/۶)، البرز (۱۴/۹)، کردستان (۱۰/۰)، همدان (۷/۸)	۷۷۹۵۰	۱۳۸۵-۹۰	
۶۹/۵	تهران (۳۶/۸)، البرز (۱۸/۲)، کردستان (۹/۲)، همدان (۵/۳)	۷۷۵۵۳	۱۳۹۰-۹۵	
۷۰/۷	تهران (۵۵/۹)، مازندران (۷/۳)، خراسان (۳/۸)، هرمزگان (۳/۷)	۱۲۰۵۱۵	۱۳۶۵-۷۵	
۷۳/۱	تهران (۵۲/۹)، قزوین (۸/۴)، مازندران (۷/۷)، اردبیل (۴/۱)	۱۷۷۷۰۶	۱۳۷۵-۸۵	گیلان
۶۲/۵	تهران (۳۴/۶)، البرز (۱۱/۵)، مازندران (۹/۸)، قزوین (۶/۶)	۵۶۷۰۲	۱۳۸۵-۹۰	
۶۷/۷	تهران (۳۹/۶)، البرز (۱۲/۷)، قزوین (۸/۲)، مازندران (۷/۲)	۶۱۵۵۵	۱۳۹۰-۹۵	
۶۸/۵	تهران (۳۹/۸)، خراسان (۱۴/۰)، سمنان (۹/۶)، گیلان (۵/۱)	۱۵۸۶۴۲	۱۳۶۵-۷۵	
۶۸/۵	تهران (۴۵/۰)، گلستان (۹/۰)، گیلان (۸/۲)، سمنان (۶/۳)	۱۶۳۰۷۸	۱۳۷۵-۸۵	مازندران
۵۶/۷	تهران (۲۹/۰)، گلستان (۱۰/۶)، گیلان (۹/۶)، سمنان (۷/۵)	۵۴۳۲۲	۱۳۸۵-۹۰	
۵۹/۶	تهران (۳۷/۰)، گیلان (۸/۸)، البرز (۷/۱)، گلستان (۶/۷)	۵۹۰۶۳	۱۳۹۰-۹۵	
۵۶/۲	تهران (۱۷/۱)، خوزستان (۱۶/۰)، فارس (۱۲/۹)، کرمان (۱۰/۲)	۶۸۷۵۱	۱۳۶۵-۷۵	
۵۱/۰	فارس (۱۷/۳)، تهران (۱۵/۴)، کرمان (۱۱/۱)، اصفهان (۷/۲)	۱۰۴۷۳۳	۱۳۷۵-۸۵	هرمزگان
۵۰/۲	فارس (۲۰/۸)، کرمان (۱۱/۱)، تهران (۱۰/۷)، گیلان (۷/۶)	۴۳۸۳۱	۱۳۸۵-۹۰	
۵۱/۲	فارس (۱۸/۰)، کرمان (۹/۶)، تهران (۱۵/۶)، گیلان (۸/۰)	۴۷۵۵۲	۱۳۹۰-۹۵	
۸۰/۱	خراسان رضوی (۵۴/۲)، سیستان و بلوچستان (۱۱/۵)، تهران (۱۰/۷)، گلستان (۳/۸)	۶۵۴۸۹	۱۳۷۵-۸۵	
۷۴/۲	خراسان رضوی (۴۹/۶)، سیستان و بلوچستان (۱۰/۷)، تهران (۹/۳)، یزد (۴/۶)	۱۷۷۰۲	۱۳۸۵-۹۰	خراسان جنوبی
۸۲/۱	خراسان رضوی (۵۵/۲)، تهران (۱۲/۶)، سیستان و بلوچستان (۸/۰)، یزد (۶/۳)	۳۱۲۶۰	۱۳۹۰-۹۵	
۵۹/۷	تهران (۳۶/۸)، خراسان جنوبی (۹/۴)، خراسان شمالی (۷/۹)، گلستان (۵/۶)	۲۷۷۶۹۰	۱۳۷۵-۸۵	
۵۵/۶	تهران (۲۵/۱)، خراسان جنوبی (۱۳/۶)، خراسان شمالی (۱۰/۸)، سمنان (۶/۱)	۱۱۶۱۱۷	۱۳۸۵-۹۰	خراسان رضوی
۵۸/۳	تهران (۳۱/۰)، خراسان جنوبی (۱۲/۵)، خراسان شمالی (۸/۳)، سمنان (۶/۶)	۱۰۷۷۸۶	۱۳۹۰-۹۵	
۸۴/۶	خراسان رضوی (۴۳/۶)، تهران (۲۸/۱)، گلستان (۷/۳)، مازندران (۵/۶)	۷۶۸۶۸	۱۳۷۵-۸۵	خراسان شمالی
۷۸/۱	خراسان رضوی (۳۹/۸)، تهران (۲۴/۶)، گلستان (۸/۱)، مازندران (۵/۶)	۳۰۵۹۷	۱۳۸۵-۹۰	
۷۸/۵	خراسان رضوی (۳۴/۶)، تهران (۳۱/۷)، مازندران (۷/۱)، گلستان (۵/۱)	۳۷۰۱۱	۱۳۹۰-۹۵	
۷۳/۱	تهران (۳۱/۷)، مازندران (۱۷/۶)، خراسان رضوی (۱۳/۲)، سمنان (۱۰/۶)	۹۷۶۱۱	۱۳۷۵-۸۵	
۶۶/۸	تهران (۲۵/۸)، مازندران (۱۵/۵)، سمنان (۱۳/۸)، خراسان رضوی (۱۱/۷)	۳۷۵۸۶	۱۳۸۵-۹۰	گلستان
۷۳/۲	تهران (۳۹/۱)، مازندران (۱۲/۴)، سمنان (۱۱/۹)، خراسان رضوی (۹/۸)	۵۱۸۴۸	۱۳۹۰-۹۵	

منبع: پردازش بر اساس نتایج سرشماری سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵.

برای بررسی تبادل جریان‌ات مهاجریذیری و مهاجر فرستی استان‌های مرزی کشور با همدیگر و برای تبیین بهتر مبدأ و مقصد مهاجران خارج‌شده از استان‌ها و انتخاب مقصد برای سال‌های آینده، چهار مقصد اصلی مهاجران خارج‌شده از هر استان طی دوره‌های ۹۵-۱۳۶۵ نشان داده‌شده است. استان تهران اولین مقصد اصلی مهاجران خارج‌شده از اکثر استان‌های مرزی کشور بوده است. در بعضی استان‌ها هم، تهران مقصد مهاجرین خارج‌شده بوده است اما اولویت اول نبوده است. سطح بالای توسعه استان تهران، ساکنان استان‌های مرزی کشور را برای مهاجرت به این استان ترغیب می‌کند، همچنین به دلیل تمرکز درصد زیادی از امکانات کشور در این استان، به‌عنوان مقصد نهایی مهاجرین و یک شهر آرمانی برای بسیاری از افراد روستاها و شهرهای کوچک و بزرگ تبدیل‌شده است. در اکثر استان‌های مرزی بیش از ۵۰ درصد و در بعضی از استان‌ها تا ۸۰ درصد مهاجران خارج‌شده وارد استان تهران و سه استان دیگر که در جدول شماره ۵ آمده است شده‌اند. بعد از استان تهران مقصد اکثر مهاجران خارج‌شده از استان‌های مرزی، استان‌های هم‌جواری بوده‌اند که بعد مسافت کمتری از مبدأ مهاجرت داشته‌اند. همان‌طور که در جدول ۶ مشخص است طی چهار دوره سرشماری ۹۰-۱۳۶۵ بیشترین مهاجران خارج‌شده از استان‌های مرزی کشور وارد استان تهران شده‌اند. روند کاهشی درصد مهاجران خارج‌شده از استان‌های کشور به چهار مقصد اصلی طی دوره‌های مختلف نشان می‌دهد که اخیراً مهاجران فقط وارد چند استان خاص نمی‌شوند بلکه به استان‌های دیگر کشور هم مهاجرت می‌کنند.

نتیجه‌گیری

نتایج سرشماری سال‌های مختلف نشان می‌دهد، کشور ما از جمله کشورهای است که میزان مهاجرت در آن بالاست. چنین وضعیتی هم در استان‌های مرزی کشور مشاهده می‌شود و میزان مهاجرت در این استان‌ها بالاست به‌طوری‌که نیمی از مهاجرت‌های انجام‌شده در داخل کشور مربوط به این استان‌هاست. بر اساس نتایج سرشماری طی دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۵ میلیون و ۴۳۰ هزار نفر مهاجر، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ به حدود ۲ میلیون و ۳۵۰ هزار

نفر و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۱ میلیون و ۸۴۰ هزار نفر در استان‌های مرزی جابجا شده‌اند. در میان مهاجران جابجا شده در داخل کشور و در استان‌های مرزی، وضعیت مهاجران خارج شده از اهمیت بالایی برخوردار است. استان‌های مرزی علاوه بر اینکه نیمی از جمعیت کشور و نیمی از مهاجران جابجا شده در کشور را به خود اختصاص داده‌اند در عین حال طی هر دوره سرشماری تعداد زیادی از ساکنانشان به صورت مهاجر از استان خارج شده‌اند. تعداد مهاجران خارج شده در این استان‌ها در دوره ۷۵-۱۳۶۵ سالانه حدود ۱۵۰۹۰۱ نفر بوده‌اند در دوره ۸۵-۱۳۷۵ به ۲۴۱۹۹۶ نفر افزایش یافته است، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ به ۱۷۴۰۴۲ نفر کاهش و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ به ۱۸۶۶۴۳ نفر افزایش یافته است. این مهاجران از استان محل سکونت خود خارج شده و وارد استان‌های دیگری شده‌اند. این مهاجران طول عمر که از استان‌های مرزی توسعه نیافته به سمت استان‌های غیرمرزی و مرکزی کشور مهاجرت کرده‌اند، اکثراً از میان مردان و زنان جوانی بوده‌اند که به دنبال اشتغال، تحصیل، زندگی بهتر و به تبعیت از خانواده اقدام به مهاجرت کرده‌اند. جریانات مهاجر فرستی از استان‌های مرزی کشور بر اساس ترکیبی از نظریات ذکر شده در این مطالعه که عوامل جاذب و دافع در مبدأ و مقصد، دسترسی به بازار کار و اشتغال، و وجود جمعیت برای برقراری امنیت پایدار در مناطق مرزی را تشریح می‌کنند، تحلیل می‌شود. تمرکز عوامل تولید، اشتغال و بازار کار، امکانات آموزشی و بهداشتی و دسترسی به رفاه در استان‌های مرکزی و توسعه یافته از یک سو و شعاع ارتباطی بسیار وسیع این استان‌ها با استان‌های مرزی توسعه نیافته و کم توسعه زمینه جذب هر چه بیشتر جمعیت را از استان‌های مرزی به سوی استان‌های مرکزی فراهم می‌کند و بدین ترتیب شاهد مهاجرت عظیمی از میان نیروی کار جوان و تحصیل کرده از استان‌های مرزی هستیم که چاره‌ای جز مهاجرت در برابر خود نمی‌بینند. با توجه به اینکه تحقیقاتی در زمینه استان‌های مرزی انجام گرفته است اما در تعدادی اندکی از این مطالعات به وضعیت مهاجرت و وضعیت توسعه در استان‌های مرزی پرداخته شده و آن هم محدود به یک استان بوده است. در پاره‌ای از

مطالعات در که استان‌های مرزی انجام شده به ویژگی‌های جمعیتی، روند و الگوی مهاجرت پرداخته شده است. در این مطالعه، با الگوی متفاوت به وضعیت مهاجران خارج شده از این استان‌ها پرداخته می‌شود. یافته‌های این مطالعه، نتایج مطالعات پیشین (حسینی ۱۳۹۶؛ حسینی و خانی ۱۳۹۸) که مهاجرت از استان‌های مرزی در حال افزایش و این مهاجرت‌های بیشتر به خاطر وضعیت اشتغال و بیکاری است را تأیید می‌کند.

استان‌های مرزی اردبیل، ایلام، کردستان و کرمانشاه همواره از استان‌های بوده‌اند که طی سه دهه اخیر بالاترین تعداد مهاجران خارج شده از استان را داشته‌اند. استان‌های خراسان جنوبی و خراسان شمالی نیز بعد از تقسیمات استان خراسان همواره طی دو دهه اخیر چنین وضعیتی داشته‌اند. اکثر مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی کشور از میان مردان و زنان واقع در سن فعالیت ۱۵ تا ۶۰ ساله بوده‌اند. در این استان‌ها بیشترین درصد مهاجران خارج شده برای جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله بوده که علت مهاجرت آن‌ها به خاطر اشتغال، تحصیل، انجام یا پایان خدمت و وظیفه، پیروی از خانوار است. در استان‌های مرزی عمده‌ترین علت مهاجرت در میان مهاجران خارج شده برای کودکان به خاطر پیروی از خانوار بوده است. علت مهاجرت برای مردان و زنان خارج شده در این استان‌ها متفاوت است؛ برای مردان به ترتیب، عامل اشتغال (جستجوی کار، جستجوی کار بهتر و انتقال شغلی)، پیروی از خانوار، انجام یا پایان خدمت و وظیفه، و تحصیل بوده؛ اما برای زنان به ترتیب پیروی از خانوار، تحصیل و اشتغال بوده است. مقصد اصلی مهاجران خارج شده از استان‌های مرزی، استان‌های تهران، خوزستان، اصفهان، خراسان، آذربایجان شرقی، فارس، قم و استان‌های هم‌جوار بوده است. از دلایل مهاجرت به این استان‌ها می‌توان به تمرکز سیاسی و اداری، اشتغال، امکانات آموزشی و رفاهی، بهداشتی و به‌ویژه اقتصادی مانند امکان کسب و کار بیشتر، اماکن مذهبی و خوش آب‌وهوای اشاره کرد. استان البرز از استان‌های است که در دهه اخیر درصد زیادی از مهاجران استان‌های مرزی کشور وارد این استان شده‌اند. استان‌های اردبیل، ایلام، و سیستان و بلوچستان از استان‌های هستند که در

دوره ۹۵-۱۳۶۵ مهاجرین کمتری از استان‌های دیگر را جذب کرده‌اند. بنابراین با توجه به نتایج این تحقیق، اکثریت جمعیت این استان‌ها در سن کار و فعالیت قرار دارند، و نظر به شرایط و دلایل محدود کننده‌ای مانند سطح پایین توسعه یافتگی استان‌های مرزی، کمبود امکانات آموزشی و بهداشتی مثل دانشگاه‌ها و بیمارستان‌ها و مراکز درمانی با کیفیت در اکثر این استان‌ها، نرخ بالای بیکاری به خاطر عدم وجود کارخانه‌های و مراکز صنعتی که بتواند بخشی از نیروی کار را در خود جذب کند، اشتغال پایین مردم در بخش خدمات و خصوص کشاورزی که جوابگوی مردم این استان‌ها نیست، باعث شده تا جوانان و میان‌سالان این استان مهاجرت را بر ماندن در محل زندگی خود ترجیح داده و اقدام به مهاجرت کنند، همین مسئله سبب شده است تا تعداد مهاجران خارج شده از این استان‌ها زیاد باشد. در واقع، این مهاجران ناگزیر هستند که مبدأً را به قصد دستیابی به اشتغال، امکانات و زندگی بهتر ترک کنند که با نتایج مطالعات حسینی ۱۳۹۶، حسینی و خانی ۱۳۹۸، افزاینده ۲۰۰۶ همخوانی دارد.

از آنجا که استان‌های مرزی می‌توانند اهمیت زیادی از لحاظ توسعه در سطح منطقه‌ای و ملی داشته و سبب توسعه پایدار و پایداری امنیت در کل کشور باشند؛ لازم است تا به این استان‌ها توجه ویژه‌ای شود. بنابراین جمعیت و عوامل جمعیتی نقش مهمی در این پایداری دارند. کشور ما اگر بخواهد کشوری موفق باشد، باید بتواند مشکلات اقتصادی، اجتماعی و امنیتی جمعیت مناطق مرزی را به حداقل برساند و زمینه را برای ماندگاری جمعیت در مناطق مرزی فراهم نماید. نتایج این مطالعه، می‌تواند به لحاظ سیاستی و دورنمای آینده جمعیت برای این مناطق مرزی مفید باشد. آگاهی از تحولات و تغییرات جمعیتی، ویژگی‌ها و ابعاد آن دارای اهمیت و جایگاهی مهم و اساسی در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های توسعه‌ای است. نتایج این پژوهش و پژوهش‌های مشابه می‌تواند در آگاهی‌سازی نسبت به شاخص‌های جمعیتی و تغییر نگرش مسئولان نسبت به وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های مرزی کشور مؤثر باشد و آن‌ها را به توجه بیشتری

به این مناطق همچون توسعه‌سازی و سرمایه‌گذاری ملزم کند. بنابراین، با توجه به اثر الگوهای توزیع و ترکیب جمعیت بر امنیت پایدار، مشخص می‌شود که حفظ تعادل عددی و ترکیبی جمعیت به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی امنیت ملی و مرزی محسوب می‌شود، زیرا تجربه‌های تاریخی جمعیت‌شناسی نشان می‌دهد که بیش جمعیتی و کم جمعیتی از نظر امنیتی مسئله‌ساز می‌شوند. نتایج این مطالعه، نتایج مطالعه شایان ۱۳۸۳ را تأیید می‌کند. بنابراین برای جلوگیری از افزایش مهاجران خارج‌شده از این استان‌های که روند مهاجران خارج‌شده طی دوره‌های اخیر چنین چیزی را نشان می‌دهد، لازم است تا مواردی به‌صورت پیشنهاد ارائه گردد: (۱) شناسایی پتانسیل‌های موجود در مناطق مرزی با توجه به پتانسیل‌های بالایی که در این مناطق برای توسعه اقتصادی کشور وجود دارد؛ (۲) تأکید بر توسعه استان‌های مرزی هم‌زمان با استان‌های مرکزی و غیرمرزی، زیرا این دو لازم و ملزوم همدیگر هستند. جهت داشتن کشوری توسعه‌یافته، نمی‌شود این دو را از هم تفکیک کرد؛ (۳) توجه به شاخص‌های اقتصادی و ارتقای توسعه اقتصادی مناطق مرزی باید در اولویت‌های برنامه‌های توسعه کشور قرار گیرد. زیرا این شاخص در اکثریت قریب به‌اتفاق مناطق مرزی، در حد متوسط به پایین است؛ (۴) برخورداری ساکنان مناطق مرزی از امکانات و زیرساخت‌ها، یکی از حقوق اساسی شهروندی آنان است که فقدان آن، می‌تواند به ایجاد حس محرومیت و تبعیض بین ساکنان مناطق مرزی و کاهش سرمایه اجتماعی و اعتماد بین آنان و دولت و به تبع آن کاهش احساس امنیت منجر شود؛ لذا توجه جدی و برنامه‌ریزی منسجم برای ارتقاء عادلانه شاخص‌های توسعه این مناطق می‌تواند یکی از مهم‌ترین راهکارها برای ارتقاء احساس امنیت در این مناطق باشد؛ (۵) فراهم کردن زمینه برای مراودات تجاری و اقتصادی با کشورهای همسایه در استان‌های مرزی. این مراودات تجاری می‌تواند اقتصاد جوامع مناطق مرزی را متحول و توسعه دهد و گامی مهم در حل مشکلات این مناطق داشته باشد؛ (۶) توجه و رفع محرومیت‌های اقتصادی، فرهنگی، بهداشتی و ... از مناطق مرزی کشور در برنامه‌های بلندمدت و کوتاه‌مدت.

منابع

- ۱) افشردی، محمدحسین؛ جان پرور، محسن؛ احمدی پور، زهرا؛ قصری، محمد (۱۳۹۳) تبیین شاخص های مؤثر در مدیریت مرزها، فصلنامه ژئوپلیتیک، تابستان ۱۳۹۳، سال ۱۰، شماره ۲، صص ۱-۳۵.
- ۲) اوبرای، ا. س (۱۳۷۰) مهاجرت، شهرنشینی و توسعه، ترجمه فرهنگ ارشاد، چاپ اول، تهران: انتشارات مؤسسه کار و تأمین اجتماعی.
- ۳) پاپلی یزدی، محمدحسین و رجبی سناجردی، حسین (۱۳۹۶) نظریه های شهر و پیرامون، چاپ دهم، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- ۴) پاپلی یزدی، محمدحسین و ابراهیمی، محمد امیر (۱۳۹۰) نظریه های توسعه روستایی، چاپ ششم، تهران: انتشارات سمت.
- ۵) حسینی، قربان (۱۳۹۶) مطالعه تطبیقی مؤلفه های جمعیت شناسی استان های مرزی شرقی و غربی کشور طی دو دهه اخیر، فصلنامه علوم و فنون مرزی، زمستان ۱۳۹۶، سال ۸، شماره ۴، صص. ۱-۲۹.
- ۶) حسینی، قربان و خانی، سعید (۱۳۹۸) روند و الگوهای مهاجرت در استان های مرزی کشور، فصلنامه مطالعات ملی، زمستان ۱۳۹۸، سال ۲۰، شماره ۴، صص. ۹۳-۱۱۴.
- ۷) رستمعلی زاده، ولی الله و حسینی، قربان (۱۳۹۹) بررسی وضعیت مهاجرت در مناطق روستایی شهرستان های مرزی ایران، فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی، بهار ۱۳۹۹، سال ۹، شماره ۱، صص. ۱۷۷-۲۰۷.
- ۸) زنجانی، حبیب الله (۱۳۷۱) جمعیت و شهرنشینی در ایران، جلد اول، چاپ دوم، تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- ۹) زنجانی، حبیب الله (۱۳۸۲) مهاجرت و پیامدهای آن در ایران، در گزارش بررسی و تحلیل مسائل و چالش های جمعیتی ایران و پیامدهای آن، گزارش طرح پژوهشی کمیسیون جمعیت و چالش های اجتماعی شورای عالی انقلاب فرهنگی، صص. ۳۳-۱۴.
- ۱۰) زنجانی، حبیب الله (۱۳۹۴) مهاجرت، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.

- ۱۱) شایان، حمید (۱۳۸۳) تنگناهای توسعه در استان‌های مرزی کشور، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، بهار ۱۳۸۳، سال ۳۶، شماره ۴۷، صص. ۷۱-۸۰.
- ۱۲) طاهرخانی، مهدی (۱۳۷۹) تحلیلی بر عوامل مؤثر در مهاجرت‌های روستا - شهری: جهت‌گیری‌ها و مباحث جدید، فصلنامه روستا و توسعه، پاییز و زمستان ۱۳۷۹، سال ۴، شماره ۳ و ۴، پیاپی ۱۶، صص. ۱-۲۸.
- ۱۳) عزتی، نصرالله؛ حیدری‌پور، اسفندیار؛ اقبالی، ناصر (۱۳۹۰) نقش و جایگاه آمایش مناطق مرزی در نظام برنامه‌ریزی (مطالعه موردی: مناطق مرزی ایران)، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، پاییز ۱۳۹۰، سال ۳، شماره ۴، صص. ۱۷۹-۱۹۷.
- ۱۴) عندلیب، علیرضا و مطوف، شریف (۱۳۸۸) توسعه و امنیت در آمایش مناطق مرزی ایران، فصلنامه باغ نظر، بهمن ۱۳۸۸، سال ۶، شماره ۱۲، صص. ۵۷-۷۶.
- ۱۵) فرخی، عباس (۱۳۸۴) بررسی نقش اقوام مرزنشین ایرانی در امنیت ملی با تأکید بر استان کرمانشاه، فصلنامه جمعیت، بهار و تابستان ۱۳۸۴، دوره ۱۳، شماره ۵۱ و ۵۲، صص. ۷۷-۱۰۲.
- ۱۶) فیندلی، سلی (۱۳۷۳) برنامه‌ریزی مهاجرت‌های داخلی، ترجمه عبدالعلی لهسایی‌زاده، چاپ اول، شیراز: انتشارات نوید شیراز.
- ۱۷) قادری حاجت، مصطفی؛ عبدی، عرفان؛ جلیلی پروانه، زهرا؛ باقری سرنجیانه، ناصر (۱۳۸۹) تبیین نقش بازارچه‌های مرزی در امنیت و توسعه پایدار نواحی پیرامون مطالعه موردی: بازارچه‌های مرزی استان خراسان جنوبی، فصلنامه ژئوپلیتیک، پاییز ۱۳۸۹، سال ۶، شماره ۳، صص. ۱۵۱-۱۲۱.
- ۱۸) قاسمی‌اردهایی، علی؛ محمودیان، حسین؛ نوبخت، رضا (۱۳۹۶) تحلیل علل مهاجرت‌های داخلی ایران در سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، پاییز ۱۳۹۶، دوره ۶، شماره ۳، صص. ۳۷۵-۳۹۰.
- ۱۹) قرخلو، مهدی و حبیبی، کیومرث (۱۳۸۵) تحلیل مهاجرت در ارتباط با سطح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور با استفاده از تکنیک‌های برنامه‌ریزی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، تابستان ۱۳۸۵، دوره ۲۱، شماره ۲، پیاپی ۸۱، صص. ۵۹-۸۳.

- ۲۰) گل وردی، عیسی (۱۳۹۰) محدودیت‌ها و فرصت‌های توسعه اجتماعی فرهنگی نواحی مرزی، فصلنامه رهنامه سیاست گذاری، بهار ۱۳۹۰، سال ۲، شماره ۳، صص. ۴۲-۱۱.
- ۲۱) لوکاس، دیوید و میر، پاول (۱۳۹۴) درآمدی بر مطالعات جمعیتی، ترجمه حسین محمودیان، چاپ چهارم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۲) لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸) نظریات مهاجرت، چاپ اول، شیراز: انتشارات نوید.
- ۲۳) مرکز آمار ایران (۱۳۷۶) نتایج تفصیلی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵، تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه کشور.
- ۲۴) مرکز آمار ایران (۱۳۸۷) نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه کشور.
- ۲۵) مرکز آمار ایران (۱۳۹۱) نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه کشور.
- ۲۶) مرکز آمار ایران (۱۳۹۶) نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه کشور.
- ۲۷) مرکز آمار ایران (۱۳۸۶) مهاجرت‌های استانی (۸۵-۱۳۷۵) بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، تهران، دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری.
- ۲۸) مختاری هشی، حسین؛ مؤمنی، مهدی؛ باقری، مهرداد (۱۳۹۳) تدوین راهبردهای آمایش مناطق مرزی؛ مطالعه موردی مرزهای شرقی کشور، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، پاییز ۱۳۹۳، سال ۲۹، شماره ۳، پیاپی ۱۱۴، صص. ۲۵۴-۲۳۷.
- ۲۹) مشفق، محمود؛ حسینی، قربان؛ خانی، سعید؛ قهرمانی، علی رضا (۱۳۹۴) مقایسه ویژگی‌های جمعیتی مناطق مرزی و غیر مرزی و تبعات امنیتی آن، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات مرزی، تابستان ۱۳۹۴، سال ۳، شماره ۲، صص. ۱۵۴-۱۲۱.
- 30) Afrakhteh, Hassan. (2006) The problems of regional development and border cities: A case study of Zahedan, Iran, Journal of Cities, Vol. 23, No. 6, pp.423-432.
- 31) Greenwood, Michael. J. & Hunt Gary. L. (1984) Migration and Interregional Employment Redistribution in the United States, American Economic Review, Vol.74, No. 5, pp. 957-969.

- 32) Gentileschi, Maria. Luisa. (2005) The immigration model of Sardinia, an island and a border region, *Belgeo* [Online], 1-2 | 2005, Online since 03 November 2014, connection on 01 May 2019. URL: <http://journals.openedition.org/belgeo/12526>; DOI: 10.4000/belgeo.12526
- 33) Guilmoto, Christophe. Z. (1998) Institutions and Migrations. Short-term versus Long-term Moves in Rurel West Africa, *population Studies*, Vol.52, No.1, pp.85-103.
- 34) Hamid, Shahnaz. (2010) Rural to Urban Migration in Pakistan the Gender Perspective, *Pakistan Institute of Development Economics, Working Papers* 56.
- 35) Mitrica, Bianca. & Mocanu, Irena. & Dumitrascu, Monica. & Grigorescu, Ines. (2017) Socio-Economic Disparities in the Development f the Romania's Border Areas, *SocialIndicators Research*, Vol.134, No.3, pp.899–916.